

Гласове за правосъдие

Хората с увреждания в България, станали жертви на престъпление

Гласове за правосъдие: Хората с увреждания в България, станали жертви¹ на престъпление

Гласове за правосъдие

Проектът „Гласове за правосъдие“ се фокусира върху правата и опита на хора с увреждания, станали жертви на престъпление, и техният достъп до правосъдие. Това е проект, съфинансиран от ЕС, изпълняван в 7 държави, с провеждане на изследвания на национално ниво, идентифициране на обещаващи практики, създаване на практически полезни инструменти за професионалисти и жертви в системата на наказателното правосъдие, както и подкрепящ международните стандарти в защита правата на хората с увреждания, които са жертви на престъпление. Проектът обръща внимание по-специално на задълженията, определени в Директивата на ЕС за правата на жертвите на престъпление (Victims' Rights Directive) (2012/29/EU) (Директивата) и на Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания (КПХУ). Партньорите по проекта са, както следва:

- Координатор: Validity Foundation
- България: Шанс и подкрепа
- Хърватска: Victim and Witness Support Service, VWSS
- Чехия и Словакия: FORUM for Human Rights
- Литва: Mental Health Perspectives, PSP
- Румъния: Centre for Legal Resources
- Словения: Legal-Informational Centre for NGOs, PIC; Social Protection Institute of the Republic of Slovenia, IRRSV; and University of Ljubljana

Пълното формално наименование на проекта е: Информация и комуникация: Крайъгълните камъни на правосъдието за хора с увреждания, жертви на престъпление (878604 — InfoComPWDs)

Сдружение „Шанс и Подкрепа“

Сдружение „Шанс и подкрепа“ е българска неправителствена организация, която започва своята дейност през 2005 г. Оттогава сдружението работи активно в областта на обучението, подкрепата и супервизията на професионалисти в сектора на социалната работа и социалните услуги. Дейностите му са насочени още към подкрепа и застъпничество за хора с различни уязвимости и промяна в приложимото законодателство и политики.

¹ Оригиналният език на този доклад е английският. Настоящият текст е просто негов превод на български език. Конкретно терминът „жертва“ се използва в доклада, вместо българския термин „пострадал“, с цел синхронизиране с международната терминология.

Гласове за правосъдие: Хората с увреждания в България, станали жертви на престъпление

Благодарности

Благодарим на всички хора с увреждания и професионалисти, които споделиха с нас своите истории и опит. Именно техният принос прави този доклад толкова ценен.

Автори

Анета Генова, Мария Кръстева

Контакти относно проекта:

Уеб страница: <https://validity.ngo/projects-2/voices-for-justice/>

И-мейл: infocom@validity.ngo

Публикувано:

София, 2022

Информация за договора за безвъзмездна помощ

JUST-AG-2019 / JUST-JACC-AG-2019-878604

Освобождаване от отговорност

Съдържанието на докладите представя единствено възгледите на партньорите по проекта и е изцяло тяхна отговорност. Европейската комисия не поема отговорност в случай на ползване на информация, която съдържат.

Този доклад е съфинансиран от Програма „Правосъдие“ на Европейския съюз (2014-2020)

Съдържание

Резюме	4
1. Въведение	8
2. Методи на изследването	10
3. Хората с увреждания в българския контекст	11
4. Правна рамка и политики	18
5. Опитът на хората с увреждания, жертви на престъпление, в системата на наказателното правосъдие	22
6. Отказан достъп до правосъдие: Кратък казус за това как хората с увреждания, жертви на престъпление, са невидими и безгласни	37
7. Основни констатации, заключения и препоръки	39

Резюме

„я е болна и толкова“

Тя споделя с психиатри в психиатричната болница за сексуалното насилие срещу нея. Те не са могли да кажат кое е било истински спомен и кое – халюцинация, само написват в епикризата ѝ: „жертва на физическо, психологическо и сексуално насилие“. Лекарите не са приложили допълнителни методи, нито дори са обсъждали алтернативни средства, чрез които да проверят дали тези спомени са истински. Тя лично смята, че не ѝ вярват.

[...]

Тя казва на майка си за случилото се, но майка ѝ мисли „че е от лекарствата, понеже сменяхме терапия тогава“. Отново, майка ѝ обяснява всичко с диагнозата – „Пуста болест... тази, значи психоза моята, аз не се оправдавам с нея толкова, колкото се оправдават те.“, „Просто им изнася - тя е болна и толкова.“

Тя никога не си е мислела да подава сигнал в полицията за това, което се е случило. [...] „Никога не съм си представяла, че това е престъпление, за да се оплача.“ Не е знаела как би могла да го докаже и се е страхувала, че ще я нарекат „проститутка“, „луда“, „стигмата, знаеш“.²

“...наследник на починал при пътен инцидент, един от наследниците, беше дете с увреждане и там първоинстанционният съд беше приел, че тъй като е с увреждане, не може да търпи вреди от смъртта на своя родител.”³

Този доклад анализира правата на хората с увреждания в България, станали жертва на престъпление, на информация и комуникация в рамките на наказателното производство. Нашето изследване показва, че Директивата на ЕС за правата на жертвите на престъпление като цяло е слабо транспонирана, а правата на хората с увреждания, станали жертви на престъпление, почти не се признават. В резултат на това правата на хората с увреждания, които са жертви на престъпление или насилие, на практика не се зачитат, нито са защитени. Престъпността спрямо хора с увреждания често остава скрита, тъй като за престъпленията не се сигнализира или същите не се разследват. Вследствие на това, на жертвите рядко се предоставя достъп до правосъдие или в най-добрия случай този достъп е слабо осигурен. Дори тези, които достъпват съдебната система, се сблъскват с огромни пречки. Липсват разумни улеснения, включително процедурни; липсва разбиране на жертвите, а в действителност липсват и усилия от страна на разследващи, прокурори и съдии да разберат жертвите; повторното виктимизиране е често срещана последица на наказателното производство, тъй като от жертвите често се изисква да дават показания пред извършителя(ите), да споделят своите истории отново и отново (в някои случаи от три до шест

² От интервю с човек с психосоциално увреждане, който е жертва на сексуално насилие

³ От интервю с районен съдия

пъти по време на разследването и след това отново пред съда). Подкрепа за хора с увреждания, жертви на престъпление, е рядкост, в който и да е етап от наказателното производство, включително на ниво сигнализиране за престъплението, разследване, както и в самия съдебен процес.

Един от основните проблеми е, че значителен дял от престъпленията срещу хора с увреждания остават неидентифицирани като престъпления въобще. Тази липса на чувствителност към темата изглежда е резултат от високото ниво на предразсъдъци към хората с увреждания в страната. Тези предразсъдъци се допълват от общовъзприетия медицински модел на разбиране на увреждането и се задълбочават от слабата подготовка на специалистите в областта на наказателното правосъдие и в други сектори, които ежедневно взаимодействат с хора с увреждания.

В допълнение наказателното законодателство и политики страдат от непълноти, като и при двете липсва чувствителност към уврежданията. Мерките, които биха могли да помогнат на жертвите да сигнализират за престъплението и споделят своята история, не съществуват или ако съществуват, то е само формално и отново им липсва чувствителност към уврежданията. Всичко това е далеч от концепцията на КПХУ за процедурни улеснения. Не се разпознава важноста на комуникационните посредници и специалистите, обучени да подкрепят хората с увреждания при вземането на решения. Това намалява шансовете хората с увреждания, жертви на престъпление, да получат признание или правосъдие за престъпленията, които са преживели. Всъщност, в България подобни практики и специалисти реално не съществуват, а ако ги има, то е изцяло лична инициатива, а не като формално съществуваща роля в системите.

Дефиницията за „жертва“ (пострадал) в българския Наказателнопроцесуален кодекс, която е в съответствие с тази, която използва Директивата на ЕС за правата на жертвите на престъпление, създава объркване относно точния момент, от който дадено лице се приема и третира като жертва на престъпление. Според това определение жертвата получава „статус на жертва“ не непосредствено след като е станала жертва на престъпление, а само ако разследващият орган събере достатъчно доказателства, за да докаже, че е извършено престъпление. В резултат биват компрометирани статутът и правата на жертвите в рамките на правосъдната система по начин, че е възможно дори да не бъдат признати като такива.

В опит за преодоляване на дискриминацията срещу хората с увреждания беше прието ново законодателство, но поради системни проблеми, има тенденция тези разпоредби да съществуват само на хартия. Освен това, новото законодателство, касаещо правата на хората с увреждания, не е ефективно свързано със законодателството в областта на наказателното правосъдие. Този проблем е обострен от липсата на координация между социалната и правосъдната системи в България. Празнините между тези различни системи на регулация и подкрепа водят до това, че правата на хората с увреждания, жертви на престъпление, просто се загубват.

Целта на този доклад е да предостави информация на заинтересованите страни както на национално, така и на ниво Европейски съюз, доколко хората с увреждания в България, станали жертви на престъпление, имат възможност да участват в наказателното производство. Всички констатации и препоръки, изложени по-долу, целят да провокират по-нататъшно обсъждане, а като крайна цел да постигнат и промяна.

- Признаване на законодателно ниво на всички форми на малтретиране на хора с увреждания като престъпления, включително:
 - насилие;
 - престъпления от омраза и насилие, базирано на дискриминация;
 - изтезание;
 - negliжиране;
 - незаконно задържане и принудителна медикализация;
 - престъпления, извършени от държавни и/или общински служители;
 - насилие и negliжиране във всяка форма на институционална грижа, включително резидентни институции и групови домове, социални услуги, училища, болници и т.н.
- Държавните органи трябва да осигурят редовни обучения за: професионалисти в сферата на социалните услуги; специалисти и роднини, които са в редовен контакт с хора с увреждания; професионалисти в съдебната система. Обученията трябва да включват: как да се разпознават престъпленията срещу хора с увреждания и как да бъдат консултирани; как да подават официални жалби; как да получат достъп до услуги за подкрепа на пострадали от престъпление; как да получат достъп до независима правна подкрепа; как да потърсят мерки за защита срещу предполагаемите извършители, и др.
- Държавата трябва да осигури подходяща подкрепа за хората с увреждания, жертви на престъпление. Обхватът на тази подкрепа трябва да се разбира широко и трябва да включва всякаква възможна подкрепа, свързана със сигнализиране за престъплението, психологическа подкрепа във всеки етап от наказателното производство, както и реабилитация по време и след всяка процедура от наказателното производство. Освен това, държавата трябва да въведе мерки, които гарантират на жертвите достъп до основна подкрепа за задоволяване на ежедневните им нужди, като например убежище. Това е в допълнение към цялата помощ, необходима на жертвата, за да избегне зависимостта от извършителя.
- Задължителна индивидуална оценка, която се фокусира върху: i) осигуряване на необходимата подкрепа и улеснения; и ii) предотвратяване на повторно или вторично виктимизиране чрез подходящи преустройства на системата, които спомагат участието, а не изключването на жертвата. Това ще гарантира правата на хората с увреждания, жертви на престъпление, на информация и ефективна комуникация и на участие в производствата, основано на пълноправие и валидиране.
- Достъп до услуги за подкрепено вземане на решения, които са признати от правосъдната система;
- Създаване на легална фигура за посредници или комуникационни експерти в системата на правосъдието, които да фасилитират и валидират комуникацията с хора с увреждания, жертви на престъпление.
- Преразглеждане на дефиницията за „жертва“ (пострадал) в Директивата на ЕС за правата на жертвите на престъпление, както и в българския Наказателнопроцесуален кодекс. Това е, за да се гарантира, че когато някой е жертва на престъпление или малтретиране, той ще получи незабавен достъп до правата на пострадал, включително мерки за подкрепа, защита, процедурни улеснения, подкрепа за комуникация и т.н.

- Осигуряване на пълен достъп до обществена инфраструктура, включително всички учреждения от системата на наказателното правосъдие. Освен това, държавата трябва да осигури премахването на всяка бариера, възпрепятстваща свободното сигнализиране и участие в производствата, така че всеки човек с увреждане, независимо колко сериозно е то, да има знанието, възможността и подкрепата, необходими да сигнализира за насилие и/или престъпление и да получи пълна и адекватна подкрепа по време на всички процедури. Това включва премахване на всички пречки, свързани със статуса им на дееспособни или защото живеят в заведение за резидентна грижа, и осигуряване на достъп до всички услуги за подкрепа на жертви на престъпление и други такива.
- Държавата трябва да инвестира в подобряване на разбирането за насилието спрямо хората с увреждания, техният опит с правосъдната система и мащаба на проблемите. Това означава инвестиране в събиране на статистически данни, както и изследване на системните проблеми, свързани с насилието и престъпленията срещу хора с увреждания, за да се подобри разбирането на индивидуалните и колективни нужди на хората с увреждания и да се подпомогне създаването на инструментите, необходими за се справят с тези проблеми.
- Отговорната държавна структура по чл. 33 (1) от КПХУ е Министерство на труда и социалната политика, дирекция „Политика за хората с увреждания, равни възможности и социални помощи“, отдел „Интеграция на хората с увреждания“. Нито едно от тези звена към момента не проявява интерес към положението на хората с увреждания, жертви на престъпление. Това трябва да се промени. Органът трябва да разработи подход към жертвите, базиран на човешките права, и да добави този въпрос към дневния си ред възможно най-скоро.
- Съществуващият Съвет за наблюдение, създаден във връзка с чл. 33 (2) от КПХУ, трябва да фокусира част от работата си върху правата на хората с увреждания, жертви на престъпление, и направи този въпрос приоритет.
- Академичната общност трябва да включи в учебните програми на университетите въпросите, свързани с достъпа до правосъдие и подкрепа на жертвите, и да предостави специално обучение за съответните експерти.

1. Въведение

Участието в наказателното производство е предизвикателство.

„Един изключително дълъг, тегав, нещадящ процес. Той е такъв дори за тези, които са много мотивирани и капацитетни за....да дадат едни качествени, благонадеждни свидетелски показания.“

„За тях (хората с увреждания), предизвикателството е още по-голямо, защото ...няма такава тема в България, което да допуска посредник в процеса.“⁴

Хората с увреждания са изправени пред системни и многостранни бариери и дискриминация в достъпа си до правосъдие. Как изглежда правосъдието за жертва на сексуално насилие, чиято благонадеждност е поставена под въпрос, заради психосоциалното ѝ увреждане? Как може жертва с интелектуални затруднения да съобщи за престъпление в полицията, ако длъжностните лица не могат да контактуват адекватно с лицето? Как съдилищата знаят какви улеснения са необходими за хора с увреждания, жертви на престъпление, за да могат те безопасно и ефективно да участват в съдебните заседания и производства?

Директивата на ЕС за правата на жертвите на престъпление (2012/29/ЕС) урежда нови права за жертвите на престъпление в държавите-членки на ЕС, като гарантира, че жертвите ще бъдат третирани „уважително, по деликатен и професионален начин, без дискриминация от какъвто и да е вид, на каквото и да било основание“. Много от тези права се отнасят до предоставянето на информация, реализирането на ефективна комуникация и предоставянето на подкрепа и имат за цел да гарантират, че жертвите са информирани относно делото, разбират наказателния процес и могат да участват напълно и ефективно в разследването и другите производства. Директивата стига по-далеч, като акцентира върху равните права на жертвите, които са хора с увреждания, и признава, че хората с увреждания могат да се сблъскат с физически, комуникационни или други бариери в достъпа и участието си в правосъдната система:

(15) „При прилагането на настоящата директива държавите-членки следва да гарантират, че хората с увреждания, жертви на престъпление, могат да се ползват изцяло от правата, уредени в настоящата директива, наравно с останалите“

Директивата е част от правото на Европейския съюз и всяка държава-членка трябва да транспонира директивата в своите национални правни системи до 2015 г.

В допълнение, Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания (КПХУ) урежда правата на хората с увреждания на равнопоставеност пред закона⁵ и достъп до правосъдие,⁶

⁴ От интервю с директор на организация за подкрепа на жертви

⁵ КПХУ, член 12

⁶ КПХУ, член 13

паралелно с отстояване правото на равенство и недискриминация,⁷ както и задължението на държавите „да приемат всички необходими законодателни, административни и други мерки за прилагане на правата, признати от настоящата Конвенция.”⁸ Предвид и Директивата за правата на жертвите на престъпление, това означава, че по закон лицата с увреждания, които са жертви на престъпление, имат пълен и равен достъп във всички етапи на наказателното производство, по начин, че всички бариери, които биха могли да ограничат достъпа или участието им, следва да бъдат премахнати и създадени улеснения, така че да могат те да упражнят тези свои права. Конвенцията е ратифицирана от всички държави-членки на ЕС и е обвързваща ЕС от м. януари 2011 г.

До момента не е изследвано в особен детайл какво точно въздействие е оказало прилагането на Директивата и КПХУ върху опита на хора с увреждания в качеството им на жертви на престъпление. Това, което знаем в действителност, показва, че хората с увреждания, жертви на престъпление, се сблъскват с множество пречки в достъпа си до правосъдие, правата им не се зачитат и дискриминацията е често срещана. Това изследване, заедно с шестте други национални доклада, съставляващи проекта „Гласове за справедливост“, се стреми да обърне специално внимание на опита на хората с увреждания в системата на наказателното правосъдие, да идентифицира обещаващи практики и да предостави информация за развитието и прилагането на правната рамка и политиките в България.

Този изследователски доклад е представен в седем части. Раздел 1 представя темата и финансираната от Европейския съюз проект относно информация и ефективна комуникация спрямо хора с увреждания, които са жертви на престъпление. Раздел 2 накратко очертава методите на изследването. Раздел 3 представя контекста в страната и по-специално правата и реалностите на хората с увреждания в България. Същността на нашите констатации се съдържа в Раздели 4 и 5, с фокус върху това как международните правни задължения се тълкуват и прилагат на национално ниво (Раздел 4) и как това повлиява върху опита и историите на хората в рамките на наказателно-правосъдната система (Раздел 5, както и практическият казус в Раздел 6). Докладът завършва с препоръки за развитие на законодателството, политиките и практиката (Раздел 7).

⁷ КПХУ, член 5

⁸ КПХУ, член 4

2. Методи на изследването

Като се има предвид колко малко се знае по темата, този доклад по характера си е проучвателен. Използваната методология е обща за целия проект и включва документално изследване, теренна работа и наблюдения, където е възможно. Документалното изследване разглежда националното законодателство и политиките, статистическите данни и докладите на съдилища, държавни органи, НПО и други. За акуратност трябва да се отбележи, че документалното изследване беше извършено в периода между м. октомври 2020 г. и м. септември 2021 г. То беше придружено от отворени интервюта с професионалисти от системата на наказателното правосъдие, както и с други професионалисти в контакт с хора с увреждания, както и с лица с увреждания, жертви на престъпление. Целта беше да се интервюират, доколкото е възможно, съдии, адвокати, прокурори, служители в съда, социални работници, здравни работници, услуги за подкрепа на жертви, организации за права на хората с увреждания и самозастъпничество, както и хора с увреждания, станали жертви на престъпление. Освен това, изследването имаше първоначално за цел да извърши наблюдения в съдебните зали и в услуги за подкрепа, но това не стана възможно, поради ограниченията, свързани с пандемията от Ковид-19, в периода, когато изследването беше проведено.

Конкретно за доклада за България, общо дванадесет интервюта бяха направени в периода между м. март и м. септември 2021 г. Почти половината от интервюираните бяха хора с увреждания, които са били жертва на различни видове престъпления. Друга група интервюирани бяха съдии и адвокати, за които е известно, че имат чувствителност към темата и опит в работата с хора с увреждания. Проведени бяха интервюта и със специалисти по подкрепа на жертви и един разследващ полицаи. Интервюираните бяха умишлено подбрани от различни региони на страната. Изследователският екип познава по-голямата част от интервюираните от лични и професионални контакти.

Някои покани за интервю бяха индиректно отказани. Най-голямото предизвикателство беше свързаното с хора с увреждания, жертви на престъпление. На практика всички интервюта с жертви на престъпление изискваха някакъв вид специална организация. В един от случаите бяха необходими месеци, за да се намери подходящо време за провеждане на интервюто, тъй като лицето преминаваше през тежка психотична криза. Освен това, възможностите за наблюдения и рефлексия бяха силно ограничени, вследствие на пандемията, и повече от половината от интервютата се проведеха онлайн. Излишно е да казваме, че достъпът до хората, настанени в групови домове или институции, беше почти невъзможен, може би дори повече от обикновено, имайки предвид опита на екипа. От една страна това може да се обясни със страха, който потребителите изпитват от персонала в местата за институционална грижа, предвид високите нива на зависимост от грижа. Друго обяснение са обичайните ограничения в тези места по отношение на свободното придвижване на потребителите, особено що се отнася до излизане извън сградите на тези услуги. Съществува също обща забрана за допускане на външни лица в резидентните услуги, като тези ограничения бяха допълнително затегнати по време на пандемията.

Анализът на данните беше извършен след документалното изследване и теренната работа, очертавайки теми от приложимата международна правна рамка за оценка прилагането на националното законодателство, политики и практика в страната.

3. Хората с увреждания в българския контекст

„И на фона на всичкото това, обаче – глад, мизерия и съответно престъпност. Следователно повече жертви.“⁹

Правата на хората с увреждания в България получиха по-голямо признание през последното десетилетие, може би най-забележимо с приемането на Закона за хората с увреждания през 2019 г. Въпреки това, остават много въпроси и предизвикателства, включително физически бариери за достъп до сгради и транспорт, предразсъдъци сред населението и в училищата, липса на достъп до трудова заетост, както и малтретиране в институциите.¹⁰ В този раздел правим общ преглед на положението на хората с увреждания в България и на някои от най-относителните структури и тенденции, които засягат хората с увреждания, жертви на престъпление.

Население и демографски тенденции

България има население от близо 7 милиона човека¹¹, което я прави една от по-малките държави-членки на Европейския съюз. Около 73 % от хората живеят в градовете¹², а страната е със застаряващо население. Всъщност 21.8% от гражданите на Република България са над 65-годишна възраст, със средна възраст за страната от 44 години и коефициент на възрастова зависимост от 56.7% (съотношението на населението на възраст от 65 и повече години към населението на възраст между 15 и 64 години).¹³ Според доклада на Организацията на обединените нации (ООН) „Застаряване на световното население, 2009“, България е сред първите 10 държави с най-застаряващо население в света¹⁴. Докато тази тенденция има дълбоки последици за икономиката като цяло от гледна точка на пазара на труда и пенсионната система, последица е и нарастващият брой хора с увреждания, свързани с възрастта, и произтичащите от това изисквания към социалните и здравни услуги.¹⁵

Дефиниции и статистики относно хората с увреждания

Правната дефиниция за „увреждане“ е дадена в Закона за хората с увреждания, в сила от 01.01.2019 г.:

„Хора с увреждания са лица с физическа, психическа, интелектуална и сетивна недостатъчност, която при взаимодействие с обкръжаващата ги среда би могла да възпрепятства тяхното пълноценно и ефективно участие в обществения живот.“¹⁶

⁹ От интервю с директор на организация за подкрепа на жертви

¹⁰ 22.10.2018 г., Окончателни забележки на Комитета на ООН за правата на хората с увреждания по доклада на България: <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPFRiCAqhKb7yhsk80ZBJx%2BmVEa%2BXQpyKbrX6eiw%2FONDuhjOleQOWS4ZCou%2F8e0LnMpan4%2FdVYURMuW4m5XiBzJIDxfohBsk%2FFlxXg2LE6I3Y%2FwmkUJ%2FZAlza>

¹¹ 12.04.2021 г., Националният статистически институт на Република България: <https://nsi.bg/en/content/18746/%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%81%D1%8A%D0%BE%D0%B1%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5/population-and-demographic-processes-2020>

¹² 2020 г., Националният статистически институт: <https://nsi.bg/en/content/2991/residence-structure-sex-ratio-and-age-dependency-rates>

¹³ 2020 г., Националният статистически институт на Република България: https://nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Population2020_IVGTQGS.pdf

¹⁴ 29.12.2019 г., EURYDICE, Европейска комисия: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/bulgaria/population-demographic-situation-languages-and-religions_en

¹⁵ Подробна информация за България е налична в доклада на Европейската комисия за ефективност на правосъдието, достъпен на: <https://rm.coe.int/en-bulgaria-2018/16809fe337>. Докладът включва информация не само за демографската и икономическа ситуация в България, но и за съдебната система.

¹⁶ Точка 1, § 1 от Допълнителните разпоредби на Закона за хората с увреждания, достъпен на български език на: <https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2137189213>

Законът за хората с увреждания има за цел да създаде по-конкретна и задълбочена уредба на основните права на хората с увреждания в България и на практика дефиницията е създадена, за да се конкретизират хората, за които този закон е предназначен. Това е единствената пълна и директна дефиниция в българското законодателство, която посочва кой следва да се приеме за човек с увреждане. Затова се очаква другите закони просто да препращат към тази дефиниция, когато се отнася за хора с увреждания.

Не са налични актуални статистически данни за броя на хората с увреждания. Последните такива са на Националния статистически институт от 2011 г., според който броят на хората с увреждания на възраст над 16 години е 465 228.¹⁷ Тези данни обхващат само броя на хората, които имат официално признато увреждане, и следователно вероятно не отразяват действителния брой на хората с увреждания в страната.

Достъпни са още някои статистики¹⁸ за хора с увреждания, настанени в услуги за дългосрочна резидентна грижа: 13 224 възрастни, от които 10 839 са в големи институции и 2 385 са в малки групови домове. Тези данни се отнасят до капацитета на заведенията, докато в реалността повечето от тях настаняват потребители над капацитета си. Трябва също да се отбележи, че те не включват хората, които от дълго време са пациенти на психиатрични болници и които вероятно са там в продължение на години, без реална алтернатива за интеграция в обществото, поради липсата на действащи мрежи за общностна или социална подкрепа.

Въпреки че рядко се съобщава за конкретни престъпления или такива въобще се разпознават, условията в институциите се определят като нечовешки и унижителни. Комитетът на ООН срещу изтезанията излезе наскоро с публично изявление, в което изразява разочарование от липсата на реални мерки срещу датиращите от дълго нечовешки и унижителни условия в институциите в България и от претенцията за деинституционализация (ДИ), която докладът дефинира като "трансинституционализация".¹⁹ През 2019 г. международната неправителствена организация Disability Rights International публикува своя доклад „Път без изход за децата: Груповите домове в България“.²⁰ Докладът разкрива доказателства за малтретиране и насилие в новите групови домове за деца с увреждания в България и прави заключението, че в действителност новата система служи, за да поддържа институционализацията на тези деца. През 2021 г. Validity Foundation публикува доклад, в който критикува процеса по деинституционализация в България.²¹ Докладът разглежда историята на деинституционализацията и показва, че концепцията на деинституционализацията е всъщност "трансинституционализация", т.е. хората просто са премествани от един вид институция в друга.

Вместо да признаят, че описаните по-горе практики са вредни и грешни, българските власти продължават да инвестират в изграждането на все повече групови домове. Практиката по трансинституционализация създава условия за продължаващо нарушение на човешките

¹⁷ 1.02.2011 г., Националният статистически институт на Република България: https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Census_Disability2011.pdf

¹⁸ Септември 2020 г., Агенция за социално подпомагане, <https://asp.government.bg/bg/deynosti/sotsialni-uslugi/sotsialni-uslugi-za-palnoletni-litsa/registar-na-vidovete-sotsialni-uslugi-finansirani-ot-darzhavniya-byudzhet> (вж. ексел файловете)

¹⁹ Становището е достъпно на български език на: <https://rm.coe.int/1680a465f9> and in English here: <https://rm.coe.int/1680a465fa>

²⁰ Докладът е достъпен на български и английски език на: <https://www.driadvocacy.org/bulgaria-report-2019/>. Докладът е създаден на базата на обширно теренно проучване на груповите домове в България през 2019 г.

²¹ Доклад на Фондация „Валидити“: “Деинституционализация и живот в общността в България – една триизмерна илюзия”: <https://validity.ngo/wp-content/uploads/2021/09/Deinstitutionalisation-and-Life-in-the-Community-in-Bulgaria-FINAL.pdf>

права на хората с увреждания. В такава институционализирана среда насилието и малтретирането никога не спират, а жертвите нямат достъп до правосъдие или рехабилитация.

Социални грижи и подкрепа

За да се разбере инфраструктурата за подкрепа на хората с увреждания е важно да се вземе предвид историческото развитие на социалната подкрепа в България. Разглеждането на цялата история е извън обхвата на това изследване, но е важно да се отбележи, че по време на социализма хората с увреждания са липсвали изцяло от публичния живот. Родителите, които са имали дете с увреждане са били убеждавани, че не притежават нужните качества да се грижат за детето и най-доброто решение е да го „дадат“ на „държавата“ – с други думи, да го настанят в институция. Възрастните с увреждания също много лесно са били настанявани в институции. Това означава, че всички хора с увреждания са били държани далеч от обществото, подлагани на ужасни условия, по-късно описани като нечовешки и унижителни.²² Освен това, грижата, предоставяна от държавата, се е състояла в много ограничена финансова помощ за тези с минимални доходи, както и в поддържането на няколко специализирани предприятия за хора с увредено зрение или слух/говор. След края на социализма и с идването на демокрацията държавата започва бавно да се отдалечава от този модел към един по-чужден подход. Въпреки това, отношението към хората с увреждания остава силно покровителствено, основано на разбирането, че предоставящите грижите знаят кое е най-доброто за човека. В същото време това са лица, които са нископлатени и лошо обучени.

„Предоставянето на социални услуги е възпрепятствано от ниското им качество, ограничената им достъпност и липсата на интегриран подход. В извършена през 2017 г. оценка беше установено, че предлагането на повечето видове социални услуги в рамките на територията е недостатъчно, което налага по-нататъшни инвестиции. Това е проблем най-вече в по-малките и селските общини, където съществува сериозен недостиг на услуги за деца и възрастни, особено за домашни грижи, дневни грижи, мобилни и интегрирани услуги. Съгласно централизираната система за планиране услугите се предоставят главно според наличието на ресурси, вместо според потребностите на уязвимото лице. Разпокъсаността на предоставянето на услуги намалява ефективността на предоставяната от тях подкрепа, тъй като интегрираните услуги могат да решават едновременно различни проблеми сред уязвимите групи от населението. В същото време секторът на социалните услуги страда от голямо текучество на персонала, ограничено обучение и ниски стандарти за квалификацията на социалните работници.“

“Хората с увреждания получават ограничена подкрепа за воденето на самостоятелен живот. През 2016 г. равнището на бедността и социалното изключване сред хората с увреждания бе 55.9 %, т.е. с 18.4 процентни пункта повече, отколкото при хората без увреждания. Над половината от хората с увреждания прекъсват преждевременно своето образование и само 34 % имат работа. Много малък е и процентът на завършилите висше образование сред тях - 13.5 %.”²³

²² Филм на БиБиСи “Изоставените деца на България”: <https://topdocumentaryfilms.com/bulgarias-abandoned-children/>

²³ 2019 г., Европейска комисия, Доклад за България за 2019 г., включващ задълбочен преглед относно предотвратяването и коригирането на макроикономическите дисбаланси (27.2.2019), стр. 39 и стр. 40: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/2019-european-semester-country-report-bulgaria_en.pdf, и на български език: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/file_import/2019-european-semester-country-report-bulgaria_bg.pdf, стр. 49 и 50

Към днешна дата социалните услуги в България обикновено са предоставяни от общините, които имат право да възложат изпълнението и управлението на тези услуги на частни доставчици на услуги, включително НПО.²⁴ В сферата на социалните грижи делът на услугите, предоставяни от неправителствени организации и частни дружества, е 20-25% от общо предоставяните услуги.²⁵ Финансовата стабилност на НПО-тата в България остава огромен проблем. Те са обект на нарастваща стигматизация и negliжиране от страна на държавата.²⁶ Нов Закон за социалните услуги влезе в сила от 1 юли 2020 г. и се очаква да подобри достъпността и качеството на услугите чрез създаването на Агенцията за качество на социалните услуги и Националната карта на социалните услуги. Тази нова регулация поставя във фокус за първи път индивидуалните нужди на всеки отделен човек. Предстои да се види прилагането ѝ, но от това, което наблюдаваме досега, ключовите лица, които работят по политиките, не са променили много разбиранията си по темата.

Класификация и статистика за престъпността и престъпленията

Годишните статистики на полицията и прокуратурата са публично достъпни.²⁷ Те дават обща картина на дела на престъпленията по вид и място на извършване, както и за броя на жертвите по пол и възраст. Данните за извършителите са по-подробни, като например тяхното образование, трудов статус и др.

През 2020 г. броят на жертвите, при новозапочнати разследвания, е 57 890; от тях 34 510 са мъже и 23 380 жени. Най-голям дял са жертвите на имуществени престъпления – 35 566. След тях се нареждат жертвите на престъпления срещу личността – 10 240.

Доклад на НПО за тенденциите при престъпленията в България от 2010 г. до 2020 г. показва, че през 2019 г. регистрираните от полицията престъпления са почти половината от реалния брой престъпления, извършени в страната. Рекордният брой престъпления, за които не е съобщено, изглежда е основната причина за този феномен, където почти 60% от жертвите не са сигнализирали за престъплението. Изследването показва, че повечето хора не сигнализират за престъпление, поради липса на доверие в полицията. И докато този доклад се отнася до общото население, а не конкретно до хората с увреждания,²⁸ предвид нашия собствен опит и изследване, за хората с увреждания е още по-малко вероятно да подадат сигнал за извършено престъпление.²⁹

Не се водят статистики за престъпленията срещу хора с увреждания.

²⁴ Закон за хората с увреждания, обнародван в Държавен вестник, бр. 105 от 18.12.2018 г., в сила от 01.01.2019 г., достъпен на български език на: <https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2137189213>; Закон за социалните услуги, обнародван в ДВ, бр. 24 от 22 март 2019 г., в сила от 1 юли 2020 г., достъпен на български език на: <https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2137191914>; Закон за личната помощ, обнародван в ДВ, бр. 105 от 18 декември 2018 г., в сила от 1 януари 2019 г., достъпен на български език на: <https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2137189250>

²⁵ Юни 2018 г., Български център за нестопанско право (статия от 1 ноември 2019 г.): <http://bcnl.org/news/zash-to-grazhdanski-organizatsii-sa-dostavchitsi-na-sotsialni-uslugi.html>; 5 декември 2019 г., статия на Mediapool: <https://www.mediapool.bg/uspeshnite-sotsialni-uslugi-sazdadeni-s-mnogo-trud-za-da-gi-zachernem-s-leka-raka-news301046.html>

²⁶ 6 октомври 2020 г., Български център за нестопанско право (статия): http://bcnl.org/news/finansovoto-otselyavane-na-grazhdanskite-organizatsii.html?fbclid=IwAR2S3xzwdtK-RDGpTrNhPsYmzAdFjkwoRSm8J3I9SUmSk1H05U-K_6uPdYM

²⁷ Годишните полицейски статистики могат да се разгледат на: <https://www.mvr.bg/министертвото/programni-dokumenti-otcheti-analizi/статистика/годишен-бюлетин-полицейска-статистика> Годишните доклади на прокуратурата могат да се разгледат тук: https://prb.bg/bg/pub_info/dokladi-i-analizi

²⁸ Доклад на „Център за изследване на демокрацията“: “Тенденции на престъпността в България 2010-2020”, достъпен на: <https://csd.bg/publications/publication/crime-trends-in-bulgaria-2010-2020/>

²⁹ Вж. още в Раздел 5 на този доклад

„...тоест, ти за да стигнеш до идеята за сигнализиране, ти трябва да минеш през идеята за осъзнаване на това, което се случва...на това, че с тебе се постъпва по начин, който не е приемлив в никакъв случай.“³⁰

Последиците от Ковид

Когато Ковид-19 достигна България за първи път през март 2020 г., имаше кратък период, в който съдилищата спряха да работят. Оттогава и досега всички те работят почти със същия капацитет, както преди. Предоставят се възможности както за физическо, така и за виртуално участие в производствата.³¹ Техническата подготовка за осъществяване на виртуалното участие не винаги обаче е на нужното ниво. В някои съдебни зали има само една камера и един микрофон, което прави трудно за виртуално присъстващия да чуе какво казва всеки един в залата. Освен това, камерата обикновено остава насочена в една посока и единствените лица, които могат да се видят, са съдиите. Някои съдилища успяха да създадат по-добри условия за виртуално участие, но предвид опит ни, те са по-скоро изключението, отколкото правилото.

Неизбежно, особено в началото на пандемията, имаше забавяния и отлагания при всички производства.

Ето един пример за съдебно заседание в България по време на пандемията:³² Случаят е за задължително психиатрично лечение, което в България формално се администрира като наказателно дело и се разпределя на наказателен състав. Психиатричната болница, в която беше хоспитализиран нашият клиент, човек с увреждане, беше поставена под карантина скоро след хоспитализацията му. На съдебното заседание, в което се постанови решението, експертът психиатър участва виртуално, тъй като беше Ковид позитивен, докато клиентът ни изобщо не присъства, защото не беше призован от съда. Не беше представена обосновка за липсата на призоваване. Той беше под карантина с останалата част от болницата, но не беше болен и също можеше да присъства виртуално на заседанието. На всичкото отгоре съдът постанови, че хоспитализацията на клиента ни трябва да бъде удължена с периода на карантина. Причините за това решение бяха, че психиатърът, който се грижел за нашия клиент, бил болен от Ковид и едва след завръщането му лечението можело да бъде изпълнено правилно. Като резултат, не бяха предвидени мерки, които да осигурят на клиента ни достъп до правосъдие.

Интервю ³³ с директор на организация за подкрепа на жертви:

Интервюираната разказва за скорошната история на една от клиентките на центъра, тя работи в едно заведение за хранене, като работник в кухнята, задържала се е години на тази работа. След това, заради Ковид-19, заведението е затворило и тя губи работното си място, няма средства, с които да си плати дори наема и т.н. Става дума за жертва на трафик с психосоциално увреждане. Работата е била част от възстановителния ѝ процес и начин да се реинтегрира в обществото, след като е оцеляла от престъплението.

³⁰ От интервю с психолог, който работи в организация за подкрепа на жертви

³¹ Закон за мерките и действията по време на извънредното положение, достъпен на: <https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2137201253> Седмични заповеди, свързани с противоепидемичните мерки, издавани от Министъра на здравеопазването, достъпни на: <https://www.mh.government.bg/bg/normativni-aktove/zapovedi-pravilnitsi-instruktsii/>

³² Мария Кръстева, която е изследовател по проекта, беше един от адвокатите по това дело

³³ Всички кутийки с интервюта съдържат само извадки от реалните интервюта

Същото важи и за хора, които имат нужда да бъдат преместени в друга социална услуга – по време на Ковид-19 приемът на нови потребители в социалните услуги е преустановен.

Входирането на обвинителни актове в съда се бави с месеци. Заседанията се отменят.

Разпитите в хода на разследването също се бавят много, още повече, защото са и международни случаи. Много свидетели не са могли съответно да пътуват до страната, в която е образувано наказателното производство, заради рестрикциите за пътуване.

„И на фона на всичкото това, обаче – глад, мизерия и съответно престъпност. Следователно повече жертви.“

Интервю с районен съдия:

“...това беше при действието на Закона за хората с увреждания, където е разписано подкрепеното вземане на решение и с доклада той беше постановил това (подкрепеното вземане на решение) да се случи като услуга, за да може да се проведе изслушването. Точно тогава обаче беше започнала тази пандемия, в която затвориха институциите и всъщност трудността беше, че макар да е разписано в определението на съда, подкрепеното вземане на решение не може да се случи заради пандемията, нали, няма как да се работи онлайн в тези ситуации и да се изгради връзка.“

Не бяха приети никакви специфични разпоредби, които да помогнат за преодоляването на допълнителната изолация и трудности за хората с увреждания. Онези от тях, например, настанени в резидентна грижа, са силно рестриктирани и от началото на пандемията почти не им се разрешава да излизат извън заведенията. Гости и други посетители също бяха забранени, като изключения се правят само по преценка на директора на институцията. Тези правила се прилагаха повече или по-малко и преди пандемията.

Съгласно заповед, издадена от Министъра на здравеопазването³⁴, директорът по своя преценка може да реши какви допълнителни противопандемични мерки да наложи, в допълнение към приетите за общото население. В резултат, и с оправданието, че това са мерки за защита на живота, в много случаи директорите на резидентни услуги изолираха потребителите напълно от външния свят. Това беше практиката, дори когато нивата на заболяемост бяха много ниски.

Подобна свръхпротекция и ограничения не само създават среда с повишен риск от насилие, но са форма на малтретиране сами по себе си. От друга страна, сигнализирането за малтретиране или престъпление, е допълнително възпрепятствано от изолацията и липсата на контакт с външния свят.

³⁴ Достъпна на български език на: <https://www.mh.government.bg/bg/normativni-aktove/zapovedi-pravilnitsi-instruktsii>

В заключение, тази много сложна пандемична ситуация отвори вратата за нови възможности, но в същото време изложи хората с увреждания на нови форми на изключване и малтретиране.

От една страна, пандемията увеличи интензивността на онлайн комуникациите и създаде нови възможности за хората с увреждания да се свързват с другите и да бъдат социално включени. За някои хора с увреждания онлайн комуникацията има по-малко бариери от личния контакт – няма нужда от допълнителни улеснения, няма нужда да се измъчват с недостъпния обществен транспорт и сгради.

В контекста на достъпа до правосъдната система, пандемията отвори път към съдебните заседания онлайн и други дистанционни комуникации, което по някакъв начин направи правосъдието по-достъпно и приспособено за някои хора с увреждания. Това създаде повод да се мисли повече в посока интегриране на технологиите и надграждане на някои настоящи „пандемични практики“ като начин за подкрепа на хората с увреждания за достъп до правосъдие. Това може да включва дистанционен достъп до съдебни книги и използване на специални технологии за преодоляване на комуникационни трудности.

Въпреки това, повишаване ползването на комуникационни технологии не трябва да се приема без сериозно обмисляне. Нивата на бедност означават, че много хора с увреждания не са имали никакъв опит със съвременните технологии. В други случаи проблемът е, че според често срещаните предразсъдъци, хората с увреждания не се смятат за способни да използват нови технологии или да бъдат научени да ги използват. Освен това, използването на нови технологии по наивен начин и без правилно обучение и информация може да направи хората с увреждания лесна мишена за нови форми на онлайн малтретиране, измами и дори животозастрашаващи схеми.³⁵

³⁵ Едно от интервюираните лица е станало жертва на такава схема, а и в нашата практика като адвокати сме имали случаи с хора с увреждания, които са били жертви на насилие и извършителите са се свързвали с тях първо чрез интернет платформите.

4. Правна рамка и политики

“Стана една колега (съдия), от един съд в страната, каза: «простете, ама каква правна воля може да изразява пълно запретен»...”³⁶

В този раздел на доклада са очертани и анализирани правната рамка и политики. На първо място е разгледана връзката между законодателството на международно и национално ниво и направена оценка на напредъка на България в прилагането на международните задължения на страната в националното законодателство и политики. След това правим преглед на последиците за хората с увреждания, жертви на престъпление, и обсъждаме разминаването между правните задължения и това, което се случва на практика. Във втората част се фокусираме върху детайли от наказателноправните процедури и разглеждаме степента на зачитане на правата на хората с увреждания, жертви на престъпление, в досега им със системата.

Пресечната точка между международната правна рамка и националното законодателство

Пресечната точка между международната правна рамка, установена от КПХУ на ООН и Директивата на ЕС за правата на жертвите на престъпление, и националното законодателство е от фундаментално значение за установяване правата на хората с увреждания, жертви на престъпление, и задълженията на държавата за спазването на тези права. Установихме, че макар България да има напредък в прилагане на правата на хората с увреждания на ниво национално законодателство, напредъкът е видимо бавен. Като цяло има много ограничено признаване на специфичните права на хората с увреждания, жертви на престъпление, както и на това, което се изисква от правосъдната система, за да отговори на тези права.

Ратификация на КПХУ

Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания (КПХУ) е ратифицирана от България на 26 януари 2012 г. и влиза в сила на 21 април 2012 г.³⁷ Факултативният протокол все още не е ратифициран. Съгласно чл. 5, ал. 4 от Конституцията на Република България всички ратифицирани и влезли в сила конвенции стават част от вътрешното законодателство. Ако национално законодателство противоречи на конвенция, то приоритет има международният акт.³⁸

Отговорната държавна структура по чл. 33 (1) от КПХУ е Министерство на труда и социалната политика, дирекция „Политика за хората с увреждания, равни възможности и социални помощи“, отдел „Интеграция на хората с увреждания“ по въпросите, свързани с прилагането на КПХУ, и Министърът на труда и социалната политика в ролята на координационния механизъм. По отношение чл. 33 (2) от КПХУ, през 2019 г. беше създаден Съвет за наблюдение съгласно новоприетия Закон за хората с увреждания. Същият се състои от 9 членове – двама представители на Омбудсмана на Република България, двама представители на Комисията за защита от дискриминация, четирима представители на организации на хора с увреждания и един представител от академичните среди.³⁹

³⁶ От интервю с районен съдия

³⁷ КПХУ е достъпна на български език на: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135791921>

³⁸ Конституцията на Република България е достъпна на: <https://www.parliament.bg/bg/const>

³⁹ 2020 FRA таблица на органите, създадени за прилагане и мониторинг на КПХУ: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/table-bodies-article-33-crpd-2020_en.docx, които могат да бъдат изтеглени от: <https://fra.europa.eu/bg/content/mrezha->

Транспониране на Директивата на ЕС за правата на жертвите на престъпление

Крайният срок за транспониране на Директивата в националното законодателство беше 16 ноември 2015 г. До момента има 24 закона и други нормативни актове, в които Директивата е транспонирана⁴⁰.

През януари 2016 г. Европейската комисия започна процедури за нарушение срещу 16 държави-членки, които не са предприели мерки за транспониране до тази дата, включително България. В по-късен доклад от 11 май 2020 г. от Европейската комисия до Европейския парламент и Съвет се посочва, че към датата на доклада повечето държави-членки не са транспонирали напълно Директивата. Това включва и България. Процедури за нарушение за тези държави са в ход.⁴¹

„Независимо от формалния процес на привеждане на законодателството в съответствие със стандартите на ЕС, практиката не се е променила особено: правните производства все още са продължителни; обучението на съответните специалисти е слабо; липсва индивидуална оценка, която да идентифицира нуждите от защита на жертвите; не се обръща специално внимание на конкретни групи жертви (деца и хора с увреждания). Следователно, все още е предизвикателство да се осигурят максимални гаранции и защита на жертвите в рамките на наказателното правосъдие. Някои от изискванията на Директивата са записани в законодателството като общи принципи, без разработването на конкретни правни инструменти и механизми за тяхното прилагане. Повечето от термините и понятията на Директивата са нови за българското наказателно правосъдие. При транспонирането на директивата беше необходимо да се обмисли как тези нови идеи следва да се приложат на практика и как ще се впишат в рамките на съществуващите наказателноправни процедури: за съжаление тази цел не е постигната.“⁴²

Прилагане в националните закони и структури

Съгласно Закона за хората с увреждания (2019г.) бяха създадени нови административни структури, които да гарантират спазването на всички приложими закони и политики по отношение на хората с увреждания в България. Това са Агенцията за хората с увреждания, Съветът за наблюдение и Националният съвет за хората с увреждания. Агенцията за хората с увреждания има централна роля в развитието, разработването и прилагането на различните държавни политики и програми, касаещи хората с увреждания. Съветът за наблюдение е създаден като отделен орган, на който специално е възложено да съблюдава спазването на КПХУ, както беше споменато по-горе. И накрая, Националният съвет за хората с увреждания, който е създаден, за да подкрепя и да се консултира с други органи в процеса по изготвяне и последващо прилагане на закони и политики относно хората с увреждания. Този съвет се състои от различни групи, включително национални организации на/за хора с увреждания, организации на работниците и служителите, организации на работодатели и т.н.⁴³

[na-es-za-prilagane-na-konvenciyata-na-oon-za-pravata-na-horata-s-uvrezhdaniya](#)

⁴⁰ Списъкът със законодателството по транспонирането е достъпен на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/NIM/?uri=CELEX:32012L0029>

⁴¹ Докладът на Европейската комисия от 11.05.2020 г. е достъпен на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2020:188:FIN>

⁴² Цитат от Националния доклад на VOIARE върху Директивата на ЕС за правата на жертвите на престъпление, базиран на изследване, направено между юни 2018 г. и март 2019 г., достъпен на английски език на: <https://victim-support.eu/publications/vociare-national-report-bulgaria/>

⁴³ Законът за хората с увреждания (чл. 7 – 19), достъпен на: <https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2137189213>

Основният документ, създаден за осигуряване на съответствие и последователност, е наскоро приетата Национална стратегия за хората с увреждания 2021-2030. Декларираната от стратегията цел е да създаде такава среда за хората с увреждания в България, за да могат те да упражняват пълноценно правата си и да живеят независимо, интегрирани в обществото.⁴⁴

Така или иначе, нито един от тези нови органи и агенции няма задачата да се съсредоточи върху престъпленията срещу хора с увреждания или ситуацията на хората с увреждания, жертви на престъпление.

Предвид колко скоростни са тези промени, прилагането и действието на Закона за хората с увреждания и Националната стратегия за хората с увреждания предстои да се наблюдава и анализира. Въпреки това, вече е ясно, че допълнения ще са необходими, за да се осигурят необходимите гаранции и защита за хората с увреждания, жертви на престъпление.

Какво липсва за хората с увреждания, жертви на престъпление?

Като общ коментар можем да кажем, че липсва ефективна и системна координация между законодателството в областта на социалните грижи и уврежданията и законодателството в областта на наказателното правосъдие в България. Това води до една фрагментирана система, в която хората с увреждания, които са жертви на престъпление, се пропускат.

Един от основните принципи на нашия Наказателнопроцесуален кодекс е, че всички хора трябва да бъдат равно третирани в наказателното производство. Конкретната разпоредба⁴⁵ изброява редица дискриминационни признаци като раса, религия, образование и т.н., но не включва „увреждане“. И въпреки че има други общи правила за недискриминация спрямо хората с увреждания, уредени в Закона за защита от дискриминация⁴⁶ и Закона за хората с увреждания, този наглед прост пропуск може да се счете за една от причините за липсата на връзка и съгласуваност между наказателното правосъдие и законодателството и политиките, свързани с хората с увреждания в България.

Друг подобен пример е случаят с инструкцията на Министерство на вътрешните работи⁴⁷ за това как да се улеснят и подкрепят хората, които съобщават за престъпление или са жертва на престъпление. Накратко, инструкцията установява правила за това как полицейските служители трябва да взаимодействат с лицата, които са дошли да сигнализират за престъпление. Съществуват няколко разпоредби, които могат да се тълкуват като свързани с правата на хората с увреждания, жертви на престъпление, макар и само на повърхностна. Една от тези разпоредби⁴⁸ урежда задълженията на полицията да вземе предвид физическото и психологическо състояние на жертвата. Друга разпоредба⁴⁹ може да се възприеме като правило, което касае достъпността на полицейските помещения. Инструкцията обаче не предвижда конкретни изисквания, в случай че жертвата е лице с увреждане. Следва също да се отбележи, че по отношение на физическата достъпност има добра и богата регулация на

⁴⁴ Националната стратегия за хората с увреждания 2021-2030 г. може да бъде изтеглена от: <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1342>

⁴⁵ Чл. 11 от Наказателнопроцесуалния кодекс, достъпен на: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135512224>

⁴⁶ Достъпен на български език на: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135472223>

⁴⁷ Вж. пълното наименование и съдържание на Инструкция № Із-507 от 26 март 2008 г.: <https://www.mvr.bg/docs/librariesprovider20/инструкции/инструкция-из-507-от-26-март-2008-г-за-осъществяване-на.pdf>

⁴⁸ Чл. 15, т. 2 от Инструкция № Із-507 от 26 март 2008 г., достъпна на: <https://www.mvr.bg/docs/librariesprovider20/инструкции/инструкция-из-507-от-26-март-2008-г-за-осъществяване-на.pdf>

⁴⁹ Чл. 19, т. 8 от Инструкция № Із-507 от 26 март 2008 г., достъпна на: <https://www.mvr.bg/docs/librariesprovider20/инструкции/инструкция-из-507-от-26-март-2008-г-за-осъществяване-на.pdf>

национално ниво⁵⁰, въпреки това, липсват връзки между тези разпоредби и инструкцията на министерството и тези пропуски съставляват онова, което хората с увреждания, жертви на престъпление, преживяват на практика.

Интервю с разследващ полицай:

Той обяснява, че средата е трудно достъпна за човек с увреждания и в такива случаи провеждат разпит на паркинга.

Друг случай на липсваща координация наблюдаваме по отношение на индивидуалните оценки за нуждите от подкрепа на хората с увреждания. Съгласно новия Закон за хората с увреждания индивидуалната оценка се базира главно на самооценката, направена от човека с увреждане, относно трудностите, които среща във и извън дома си, и обективните бариери, с които се сблъсква в ежедневието си живот. Оценката има за цел да определи вида подкрепа, социални услуги и лична помощ, от които се нуждае съответното лице.⁵¹ Социалните работници, разследващите органи, прокурорите и съдиите обаче не разглеждат тази оценка като средство за прилагане на чл. 22 от Директивата на ЕС за правата на жертвите на престъпление на национално ниво. Това е един ярък пример за това как липсата на добра координация между експерти в различни области може да бъде изключително вредна. Съществуващите индивидуални оценки не отчитат нуждите на лицето в случай на наказателно производство, нито експертите, които правят тези оценки, имат идея какво представлява наказателното производство и от каква подкрепа може да се нуждае лицето по време на такова производство. В същото време експертите в съдебната система като цяло не са наясно с нуждите, които човек с увреждания може да има, и дори не могат да си представят, например, въздействието на един разпит върху разбирането и преживяването на жертвата и вероятността за повторно виктимизиране. Пропуските в знанията и разбиранията са толкова дълбоки, че оценка на нуждата на жертвата от подкрепа по време на наказателното производство дори не се предвижда. В наказателното производство експертите, които се назначават, обикновено са психиатри, но тяхната роля е да оценят психиатричното състояние на жертвата и дали същата може да бъде надежден свидетел. Психиатричните оценки по никакъв начин не са фокусирани върху това как участието на лицето може да бъде подкрепено, валидирано и направено благонадеждно, за да му се даде възможност пълноправно да участва в наказателното производство. Подобни подходи по естеството си допълнително изключват хората с увреждания, жертви на престъпление, от участие в правосъдните производства.

Новият Закон за хората с увреждания установява общи правила за разумни улеснения и достъпност за хората с увреждания в различни аспекти на социалния живот, от физическата достъпност на обществените сгради до достъпа до правосъдие, трудова заетост, образование и т.н. Чрез този закон държавата по същество се задължава да гарантира, че тези права се зачитат във всеки относим аспект. Все още обаче не са създадени достатъчно законодателни връзки, които да гарантират, че наказателно-правосъдната система ще зачете тези права при интеракция с хора с увреждания.

⁵⁰ Наредба № 4 от 1 юли 2009 г. относно достъпността на сградите. Вж. пълното наименование и съдържание на наредбата на: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135639181>

⁵¹ Глава трета от Закона за хората с увреждания, достъпен на: <https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2137189213>

5. Опитът на хората с увреждания, жертви на престъпление, в системата на наказателното правосъдие

Каква правна рамка, политики и практическа подкрепа съществуват за хората с увреждания, жертви на престъпление, за да могат те да преодолеят бариерите, пред които са изправени – от сигнализирането за престъпление, до разпит от полицията, явяване в съдебно заседание и участие в съдебния процес? Опитът на хората с увреждания, жертви на престъпление, е в сърцето на това изследване и в този раздел се стремим да предадем този опит.

Общи разпоредби

Жертвите на престъпление в България имат право да участват във всички етапи на наказателното производство. Доколко това тяхно право се зачита и участието им е подпомогнато, е друг въпрос.

По закон⁵² всички жертви на престъпление имат правото да получат информацията относно правата и възможностите си в наказателното производство още при първи контакт с компетентните органи, като например полиция или организация за подкрепа на жертви на престъпление. В практиката това обикновено се случва при подаване на сигнал за престъплението чрез връчване на жертвата на хартиен формуляр по образец, съдържащ всички нейни права. Документът изброява всички права на една жертва, включително правото на медицинска, психологическа и правна помощ и на обезщетение.⁵³ В повечето случаи органът, с който се прави този първи контакт, е полицията. Полицаяте също са длъжни да обяснят устно съдържанието на формуляра, като вземат предвид възрастта и характеристиките на жертвата.⁵⁴ За престъпление може да бъде сигнализирано от самата жертва на престъплението или от лице, което е било свидетел или има информация за него. Анонимните сигнали са изрично забранени.⁵⁵

Така или иначе, за да могат жертвите на престъпление да участват във фазата на разследване и да упражнят правата си, включително правото да бъдат уведомени за началото на разследването, те трябва да посочат имейл или пощенски адрес в страната и изрично да заявят, че желаят да участват в наказателното производство. След започването на наказателното производство жертвите на престъплението следва да получат информация за развитието по случая, но само ако изрично са заявили, че искат да получат такава информация и са предоставили на властите адрес за кореспонденция в страната.⁵⁶

В съдебното производство жертвата на престъплението може да участва като легитимна страна с всички относими права само след предварителна молба до съда. Жертвата може да

⁵² Чл. 6 от Закона за подпомагане и финансова компенсация на пострадали от престъпления, достъпен на: <https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2135540550> и двуезична версия на: <https://bsr-trm.com/wp-content/uploads/2019/10/Crime-Victim-Assistance-and-Financial-Compensation-Act.pdf>

⁵³ Формулярът е достъпен на български език на: <http://www.compensation.bg/sites/default/files/formularzpp.pdf>

⁵⁴ Чл. 6а от Закона за подпомагане и финансова компенсация на пострадали от престъпления, достъпен на: <https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2135540550> и двуезична версия на: <https://bsr-trm.com/wp-content/uploads/2019/10/Crime-Victim-Assistance-and-Financial-Compensation-Act.pdf>

⁵⁵ Чл. 208, ал. 1 и чл. 209, ал. 1 от Наказателнопроцесуалния кодекс, достъпен на: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135512224>

⁵⁶ Чл. 75 от Наказателнопроцесуалния кодекс, достъпен на: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135512224>

участва в съдебното производство по един от трите начина: като *граждански ищец*, който може да иска обезщетение за претърпените вреди; или *частен обвинител*, който има същите права като прокурора да иска събирането на доказателства и да обжалва съдебното решение, и др.; или *частен тъжител*, когато престъплението може да се преследва по съден ред само по тъжба на жертвата на престъплението. Жертвите се уведомяват за правата им в тази връзка със същия хартиен формуляр, даден им в началото на наказателното производство. Възможностите на жертвата да заяви в коя от трите процесуални роли желае да участва са строго ограничени във времето. След това участието им е невъзможно. В общи линии, освен ако те самите не подадат молба за участие в една от възможните процесуални роли или не бъдат призовани от съда за свидетели, жертвите нямат право да участват в съдебния процес само на основание, че те са жертвите на престъплението, предмет на делото.⁵⁷

Интервю с адвокат, който работи с хора с увреждания:

Жертвата сама подава сигнал в полицията. Извършителят е заловен на момента. Престъплението е квалифицирано като престъпление от страст, но според интервюирания се касае за друг вид престъпление. На жертвата не ѝ е указано да си търси правата по частен ред и тя изпуска срока да го направи. Съответно прокуратурата повдига обвинение и се води съдебно дело за престъпление от страст, но всъщност, след като престъплението е друго, то приключва неуспешно за жертвата.

Специфични мерки и подкрепа

Специални мерки за защита: Има няколко начина да се осигури защита на жертви на престъпление. По молба на жертвата или по искане, направено от прокурора със съгласието на жертвата, съдът може да постанови определени ограничителни мерки срещу обвиняемия, така че да не му е позволено да контактува или да се доближава до жертвата. Трябва да се отбележи, че жертвата няма това право в по-ранните етапи на разследването. Тези мерки за защита могат да се прилагат, само след като на заподозрения се повдигне обвинение, с други думи след като обвиненията бъдат приети за надеждни.⁵⁸

Съществуват други механизми за защита, които са възможни в началото на производството, но те се отнасят за свидетели, а не конкретно за жертви. В случай на заплахата за живота и безопасността им, на свидетелите, членове на техните семейства или други техни близки може да бъде осигурена лична охрана, а самоличността им да бъде запазена в тайна. Ако престъплението е по-тежко, свидетелят може да се включи в специална програма за защита на свидетели с по-високо ниво на сигурност.⁵⁹ Доколкото жертвата на престъплението участва в производството като свидетел, може да се приеме, че тези мерки за защита ще се прилагат и за нея. И все пак, това несъвършенство на закона е един от многото недостатъци, които подчертават необходимостта от по-ясно регламентиране на точния момент, в който лице, което е претърпяло престъпление, се счита за „жертва на престъплението“, и от кой момент и дали въобще жертвата на престъпление може да упражни правата на свидетел.

⁵⁷ Чл. 75-88 от Наказателнопроцесуалния кодекс, достъпен на: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135512224> относно правилата за това как една жертва би могла да вземе участие в съдебното производство като частен обвинител, частен тъжител или граждански ищец

⁵⁸ Чл. 67 от Наказателнопроцесуалния кодекс, достъпен на: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135512224>

⁵⁹ Чл. 123 от Наказателнопроцесуалния кодекс, достъпен на: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135512224>

Интервю с разследващ полицай:

Той прави собствена преценка дали свидетелят е и пострадал на база сигнала и предварително събраната информация, преди първата им среща.

„Би трябвало пострадалият да е отделна категория, а не свидетел/пострадал.“

Специална защита се предоставя също на жертви на престъпление със „специфични нужди от защита“. Това са жертвите, които могат да бъдат обект на вторично и/или повторно виктимизиране, сплашване и отмъщение, емоционално или психическо страдание, или чието достойнство може да бъде накърнено по време на разпит. Статутът на „специфични нужди от защита“ се предоставя от вещо лице, което се назначава от съда или разследващите органи. Както беше коментирано по-горе, чл. 22 от Директивата на ЕС за правата на жертвите на престъпление е слабо транспониран. Специалните нужди от защита на жертвите се идентифицират не чрез оценка, а чрез съдебна експертиза. Нещо повече, експертизата не е задължителна, а съдът или компетентните органи от досъдебната фаза решават по своя собствена преценка, дали жертвата е застрашена от вторично и повторно виктимизиране и т.н. и дали такава експертиза въобще е необходима. По дефиниция жертвата има специфични нужди от защита, когато са необходими „допълнителни средства за защита“ срещу вторично или повторно виктимизиране на жертвата, сплашване и т.н. Не е предвидена изрична регулация за това какви мерки трябва или биха могли да се осигурят.⁶⁰

Интервю с разследващ полицай:

При предявяване на разследването (това е задължителна процедура) на обвинения се предоставя цялата информация на жертвата, вкл. адрес, телефонен номер. „Трябва да има правила за данните на пострадалия. Не е достатъчно да ги защитаваме физически, защото в днешно време има всякакви форми на комуникация и пострадалият може да бъде достигнат по много начини.“

„Проблем на законодателството е, защото по закон обвиняемият има право да присъства на всичко, включително на срещи с пострадалия, например, когато обвиненият иска очна ставка.“⁶¹

Интервю с районен съдия:

На въпроса на съдията защо пострадалият е скрил информацията от нея първия път, той отговаря: „Вие тука искате истината да разберете, обаче аз се връщам

⁶⁰ § 1, т. 1, ал. 4 от Допълнителните разпоредби във връзка с чл. 144, ал. 3 от Наказателнопроцесуалния кодекс, достъпен на: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135512224>

⁶¹ Трябва да се отбележи, че това е нещо, което интервюируаният е видял в своята практика, но че съществува известна регулация по отношение конфиденциалността на свидетеля/жертвата при риск от по-сериозна заплаха – чл. 123, ал. 2, т. 2 във връзка с чл. 141 от Наказателнопроцесуалния кодекс, достъпен на: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135512224>

пак с тия хора там (персоналът на психиатричната болница, един от които е извършителят на престъплението срещу него).“

Тогава пострадалият (когато разбира, че има разследване) първоначално се разгневява, защото мисли, че когато се върне обратно в болницата, те ще го „ликвидират“.

„...много пъти страхът, ужасът и най-вече страхът от бъдещо отмъщение за пострадалия остава...особено, когато е малка общността, вероятността да имат отново среща, заедно извършителя и пострадалия, е много голяма.“

Правен съвет и правна помощ: Всички жертви на престъпление имат право на правен съвет във всяка фаза на наказателното производство. Той може да бъде безплатен, което означава правна помощ, но само ако са изпълнени определени изисквания, като например жертвата е настанена в резидентна услуга или е финансово затруднена.⁶²

Интервю с разследващ полицай:

„Постадалите се притесняват да попълват искане за правна помощ, страхуват се да не трябва да плащат.“

„Процедурата за назначаване на служебен защитник е улеснена при обвиняемите, по преценка на районния прокурор, докато за пострадали се изискват повече документи.“

Обезщетение: Жертвите имат право на обезщетение от държавата за материални вреди, претърпени в резултат на престъплението. Обезщетението е ограничено до 10 000 лв. и се предоставя при по-тежки престъпления като трафик, изнасилване, убийство и др. Обезщетението се предоставя на жертвата по нейно искане. Жертвите могат също така да търсят обезщетение за вреди, материални и емоционални, съгласно общото гражданско право, като предявят иск срещу извършителя.

Жертвите, както и свидетелите, имат също правото да искат възстановяване на всички разходи, които са направили по време на наказателното производство.

Жертвите биват информирани за тези техни права при първия им контакт с компетентен орган чрез формуляра, описан по-горе.⁶³

⁶² Вж. Формуляра за правата на жертвите на престъпление, достъпен на: <http://www.compensation.bg/sites/default/files/formularzpp.pdf>, също така чл. 22-23 от Закона за правната помощ, достъпен на: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135511185>

⁶³ Вж. Формуляра за правата на жертвите на престъпление, достъпен на: <http://www.compensation.bg/sites/default/files/formularzpp.pdf>

Медиация и възстановително правосъдие: Медиацията е единственият официално признат алтернативен механизъм за правосъдие в България. Въпреки това, наказателно-процесуалното законодателство не урежда случаи на медиация. Средствата на възстановителното правосъдие не са официално регламентирани в България, затова и услугите по възстановително правосъдие не са нито официализирани, нито често срещани. Те се разглеждат по-скоро като философия и рядко могат да се видят да бъдат прилагани на практика. Може би само няколко съдии и адвокати в България се знае, че споделят тази философия и прилагат подобни практики.⁶⁴

Други форми на подкрепа: Организациите за подкрепа на жертви на престъпление предоставят безплатна психологическа помощ преди, по време и след наказателното производство, докато е необходима. Те предоставят също практическа подкрепа на жертвите, която по закон включва предоставяне на информация за част от правата им на жертви, създаване на спокойна и благоприятна среда при общуване с тях, предоставяне на информация и съвети за предотвратяване на вторично и повторно виктимизиране, сплашване и отмъщение, както и подпомагане за осигуряване на убежище или друго място за временно настаняване на онези от тях, които са в риск.⁶⁵ Доклад относно прилагането на Директивата на ЕС за правата на жертвите на престъпление в България говори за недостатъчното финансиране на тези услуги и за ограниченото им покритие както по отношение на местоположението им, така и по отношение задоволяване нуждите на жертвите.⁶⁶

Интервю с разследващ полицай:

Той (*интервюираният*) няма връзка с организациите за подкрепа на пострадали, дори не ги знае кои са за района и не може да препоръча никоя, ако пострадал го попита. Той отбелязва още като минус, че няма обратна връзка от организациите за подкрепа на пострадали, когато работят с пострадали, като такава обратна връзка би могла да улесни комуникацията между полицията и пострадалия.

Интервю с районен съдия:

„Няма на територията нито програма за работа с извършители, нито с пострадали.“

На въпроса какви са впечатленията ѝ върху организации, които работят с жертви от престъпления, тя отговаря: *„Не познавам такива.“*

⁶⁴ Вж. Закон за медиацията (чл. 3, по-специално ал. 2), достъпен на: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135496713>, Наказателнопроцесуалния кодекс /няма разпоредба, която да се отнася до медиация или възстановително правосъдие/, други линкове и статии: https://e-justice.europa.eu/content_mediation_in_member_states-64-bg-bg.do?member=1; <https://restorativejusticebg.com/2020/02/14/съдържание/>

⁶⁵ Чл. 8-11 от Закона за подпомагане и финансова компенсация на пострадали от престъпления, достъпен на: <https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2135540550> и двузвучна версия на: <https://bsr-trm.com/wp-content/uploads/2019/10/Crime-Victim-Assistance-and-Financial-Compensation-Act.pdf>

⁶⁶ Националният доклад на VOCIARE върху Директивата на ЕС за правата на жертвите на престъпление, стр. 34-35, достъпен на английски език на: https://victimsupport.eu/activeapp/wp-content/uploads/2021/01/VOCIARE_National_Report_Bulgaria.pdf

Разпоредби, свързани с правата на хората с увреждания

От гледна точка на законодателството и политиките, няма специални правила за хората с увреждания, жертви на престъпление. Като цяло, законите, които транспонират Директивата на ЕС за правата на жертвите на престъпление, не уреждат конкретно положението на онези от жертвите, които са с увреждания. Липсват специални процедурни улеснения, които да гарантират тяхното участие. Единствените изрични разпоредби, свързани с увреждания, се отнасят за лица с увреден слух/говор, в който случай следва да се назначи преводач на жестомимичен език. И все пак, за да бъдем точни, тези разпоредби се отнасят до обвиняемите или до свидетелите, но не и конкретно до жертвите на престъпление.⁶⁷

Съществуват някои общи разпоредби, които предполагат задължения, свързани с правата на хората с увреждания, като например задължението на разследващите органи и организациите за подкрепа на жертви на престъпление да вземат предвид „състоянието“ на жертвите, да пояснят информацията, където е необходимо, и да създадат „спокойна и благоприятна“ среда при контактуване с тях. Други разпоредби регулират, като общо правило, достъпа на жертвите до медицинска, психологическа и практическа помощ.⁶⁸ Липсват разпоредби, свързани с лесни за четене формати на писмена информация или с комуникацията с лице с увреждане.

Интервю с районен съдия:

„...отпреди съм установявала, че има много сериозна фактическа бариера при първоначалното обслужване на хората. Най-често и от стреса и...бедността...и адвокатската помощ е нещо, което не съм сигурна и дали се осмисля какво означава...След като установих, че служителите са им казали «на вас ви трябва адвокат, трябва да си попълните молба, отивайте, търсете адвокат». Така са връщани хора на фактически принцип...някаква интертност.“

Интервю с директор на организация за подкрепа на жертви:

„Момичетата и жените с увреждания, които са жертва на трафик имат много голям...подчертан страх от полицейските органи. Това е свързано много често с техен негативен опит преди...Те не го възприемат като органа, който застава зад тях..., а напротив – ... възприемат себе си като обект на някаква репресия.“

Още по-малко са конкретните разпоредби що се касае до работата на съда. Освен изискването за преводач на жестомимичен език, единствените разпоредби, които се отнасят до някакви задължения на съда, са формуирани общо относно гарантиране на равенство и недискриминация, разясняване правата на жертвите и осигуряване на всички процесуални мерки, които са необходими, за да могат жертвите да упражнят и защитят тези права.⁶⁹

⁶⁷ Чл. 142, ал. 2 и чл. 395з от Наказателнопроцесуалния кодекс, достъпен на: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135512224>

⁶⁸ Коментирано по-горе

⁶⁹ Чл. 11 и чл. 15 от Наказателнопроцесуалния кодекс, достъпен на: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135512224>

Излишно е да казваме, че с такива общи правила и без конкретно споменаване на „увреждане“, можем единствено да разчитаме на нивото на професионализъм на хората, работещи в системата и предоставящи подкрепа, с надеждата, че тази подкрепа ще бъде съобразена с увреждането, което би могла да има жертвата, както и че биха разбрали, че увреждане въобще съществува. С други думи, разчитаме на пожелателно мислене.

Интервю с човек с психосоциално увреждане, жертва на измама, физическо и психологическо насилие:

Един следобед тя намира сили и отива в полицията. Попада на млад полицай, който е много любезен и ѝ помага да подаде сигнал за престъплението. Първото нещо, което полицаят ѝ казва, е: „...Какво става сега? Ти си дете на наш колега!“, „Той често ме приемаше да ме изслушва.“

Делото стига до съда, но е върнато за преразглеждане, където интервюираната попада на друг полицай, който е бил абсолютно неподготвен да работи с такива случаи.

Интервю с психолог, който работи в организация за подкрепа на жертви:

„...тоест, ти за да стигнеш до идеята за сигнализиране, ти трябва да минеш през идеята за осъзнаване на това, което се случва...на това, че с тебе се постъпва по начин, който не е приемлив в никакъв случай“ „...сме имали случай, говорим за здрава жена, която ни е била клиент през година, досието ѝ постоянно беше отворено...и няма какво да се направи, когато отсрещната страна не е готова.“ (отнася се до готовността на една жертва да потърси правосъдие и колко по-трудно е, когато става дума за хора с увреждания). Попитана дали има някой, който да се увери, че човекът с увреждане е надлежно информиран как трябва да протекат процедурите, интервюираната се сеща само за жестомимичен превод, особено що се отнася до съдебни процедури. Но нищо що се отнася до хората със специални комуникативни нужди. Тя споделя, че не само няма разбиране от страна на разследващите органи по отношение са специфичната ситуация при жертвите, които са с увреждания, но тъкмо обратното – често те са набеждавани, в т.ч. за изфабрикувани доказателства. Властите разчитат на това, че хората с увреждания не могат да се защитят и че никой не вярва на това, което казват, дори и да могат да общуват по конвенционалния начин.

Интервю с директор на организация за подкрепа на жертви:

Участието в наказателното производство е предизвикателство.

„Един изключително дълъг, тежав, нещадящ процес. Той е такъв дори за тези, които са много мотивирани и капацитетни за...да дадат едни качествени, благонадеждни свидетелски показания.“

„За тях (хората с увреждания), предизвикателството е още по-голямо, защото ...няма такава тема в България, която да допуска посредник в процеса.“

Запрещение и резидентна грижа

В нейната работа тя (съдия) често се натъква на данни за престъпления срещу хора с увреждания, без всъщност да е имало разследване.⁷⁰

Дефицитите на ниво информация и комуникация компрометират по различни начини достъпа до правосъдие на хората с увреждания в България. Хората с увреждания, които са поставени под запрещение, например, са силно зависими от своите настойници. Същото важи и за отношенията между лицата, настанени в места за резидентна грижа, и персонала, който се грижи за тях на място. Гласовете на хората с увреждания в тези случаи са заглушени от законодателство, благоприятстващо малтретирането, в една още по-агресивна реалност.

Системата на запрещението в България е много стара. Създадена е през 1949 г. със Закона за лицата и семейството и оттогава не е променена.⁷¹ Системата позволява на настойника да взема решения относно живота на човека, буквално отнемайки свободата му да изрази и следва собствените си решения. Но всеки човек има свои собствени желания, предпочитания, чувства и уникални преживявания. В случаи на малтретиране и престъпления преживяното от лицето може да бъде много различно от разбирането на настойника за ситуацията. Например, настойникът може да смята, че е в интерес на лицето да бъде приведено в състояние на стерилност и никога да няма деца, но лицето може да мечтае да има деца и да се противопостави на загубата на репродуктивните си способности. Настойникът може да реши да настани лицето в институция против волята му, дори и лицето да има имущество и жилище.⁷² Настойникът може да продаде това имущество след предварително одобрение от съда,⁷³ което одобрение винаги е било лесно за получаване. В тези случаи настойникът има задължението да използва парите в най-добрия интерес на лицето,⁷⁴ но в крайна сметка настойникът е отново този, който решава кое е най-добро за лицето. И в много от случаите, поради липса на контрол, първоначалният собственик не се облагодетелства от никаква част от парите. Тези действия са възможни и законни, заради съществуващото законодателство за запрещението, но представете си какво би било, ако запрещението не съществуваше, нямаше ли всички тези действия да бъдат признати за престъпления срещу лицето с увреждане? В този смисъл, в реалността, съществуването на запрещението е именно това, което осигурява на настойниците „имунитет“ срещу наказателна отговорност и което „узаконява“ актовете на малтретиране и престъпления. И това върви ръка за ръка с нашите и предразсъдъците на обществото, че хората с увреждания не могат да мислят за себе си, нито да вземат решения в свой интерес, нито да поемат отговорност за собствените си пари.

⁷⁰ От интервю с районен съдия

⁷¹ Чл. 5 от Закона за лицата и семейството, достъпен на: <https://www.lex.bg/index.php/mobile/ldoc/2121624577>

⁷² От формална гледна точка, настаняването в институция е възможно само въз основа на съдебно решение, последвано от административна заповед. Тази процедура е уредена в чл. 95-101 от Закона за социалните услуги (ЗСУ). Чл. 91 от ЗСУ изисква, ако лице под запрещение се нуждае от социална услуга, при вземането на окончателното решение приоритет да имат желанията и предпочитанията на това лице. Но подобен избор в система, в която няма реални алтернативи на резидентната грижа и човекът е изправен пред риска буквално да умре на улицата, всъщност не може да се нарече избор. Освен това, липсата на подкрепящи мерки, които да осигурят валидна комуникация с лицето с увреждане по време на процеса, прави бланкетни тези разпоредби и неспособни да зачитат реално правата на човека с увреждане. ЗСУ е достъпен на: <https://www.lex.bg/en/laws/ldoc/2137191914>

⁷³ Чл. 165, ал. 4 във връзка с чл. 130, ал. 3 и ал. 4 от Семейния кодекс, достъпен на: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135637484>

⁷⁴ Чл. 165, ал. 1 от Семейния кодекс, достъпен на: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135637484>

Интервю с районен съдия:

„Стана една колега (съдия), от един съд в страната, каза: «простете, ама каква правна воля може да изразява пълно запретен»” „...според мен трябва време... да забравим за този медицински модел.”

Някои биха казали, че съществуват достатъчно средства за контрол върху запрещението. Съществува орган по настойничеството и попечителството, функцията на който по закон се изпълнява от самите кметове по общини и в тази си роля те имат задължението да контролират действията на всички настойници, живеещи на територията на тяхната община.⁷⁵ В действителност обаче упражняваният от тях контрол е тенденциозно формален. Често те избират да се дистанцират от отношенията между настойника и лицето с увреждане и им липсва реално обучение как да се намесват. Понякога е налице конфликт на интереси, който компрометира тяхната контролна функция. Това се случва, например, когато общината управлява груповия дом или институцията, в която живее лицето с увреждане, а директорът на дома е назначен за настойник на това лице. Кметът на общината е реално този, който управлява дома и от който също се очаква да контролира настойника.⁷⁶

Отделно от коментираните проблеми, самият факт, че запрещението съществува, противоречи на принципите, залегнали в КПХУ, и най-вече на чл. 12 от Конвенцията.

Интервю с районен съдия:

„Интересното за мен беше, че в хода на цялото досъдебно производство пострадалият не беше нито разпитан, дори и като свидетел, нито на него лично му бяха съобщавани права. Правата бяха съобщени със стандартно съобщение до неговия настойник, който беше човек без каквато и да било всъщност емоционална или друга връзка с пациента. Това е бил служител на социален дом, в който преди е пребивавал пострадалият, и съответно той не беше заинтересован по никакъв начин...по този начин беше формално отразено, че някой е информиран, но имаше достатъчно информация, че този човек не поддържа никаква връзка с пострадалия.”

По отношение на институционалната грижа съществуват различни форми на малтретиране и престъпления, които остават невидими за обществото. Много от тях са резултат от самата същност на институционалната грижа: от това, че има група хора със или без увреждания, които не се познават, събрани са на затворено място против волята им, заключени и изолирани от външния свят. Подобни условия благоприятстват създаването на среда на напрежение и насилие. Това допълнително се усложни от засилените ограничения и изолация, наложени по време на пандемията.⁷⁷

⁷⁵ Чл. 170 и чл. 171 от Семейния кодекс, достъпен на: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135637484>

⁷⁶ Вж. повече относно конфликта на интереси в Раздел 6 от този доклад

⁷⁷ Вж. повече относно този процес в Раздел 3 по-горе, „Последиците от Ковид”

По-долу са няколко примера за насилие в институционална грижа:

- Насилие над деца и младежи в групов дом в Габрово;⁷⁸
- Насилие над стари хора в институция;⁷⁹
- Насилие над потребител в резидентна институция, който е в безпомощно състояние, от страна на друг потребител, настанен в същата институция;⁸⁰
- Пожар в дом за стари хора.⁸¹

Справянето с насилието в тези места често се свежда до прости действия, които решават проблема в краткосрочен план. Например, потребителят-насилник е преместен в друга институция и така е отделен от жертвата, или служител от предоставящия грижи персонал, който за да наложи дисциплина, използва шамари и крещене, е уволнен и му се налага малка по размер глоба. Възможностите за сигнализиране за престъпление са силно компрометирани от множеството конфликти на интереси, в които жертвата на престъплението е вероятно последната, която би могла да подаде сигнал. Бедността и сегрегацията, в които потребителите в тези места живеят с години, ги правят изцяло зависими (както физически, така и емоционално) от грижите, които получават там, и от лицата, които предоставят тези грижи. В ситуации, в които има насилие от страна на полагащия грижи, е почти невъзможно за жертвата да сигнализира за престъплението. Възможно е също потребителят и жертва да е под запрещение, а настойник да е директорът на груповия дом или институцията. Ще сигнализира ли директорът за престъпление или малтретиране, извършено в институцията, за която носи отговорност? Често насилието и малтретирането в институционална среда дори не се разпознава като престъпление, не се признава и като нещо нередно, както от обитателите, така и от полагащия грижа персонал, а обикновено дори и от самите жертви. В тези случаи насилието е нормализирано.

Предотвратяването на насилието и престъпленията в тези резидентни услуги (както в големите стари институции, така и в новите малки групови домове) е практически невъзможно. Това се дължи на начина, по който тези услуги са организирани и работят. Тяхната институционална природа благоприятства среда на насилие и липсата на реална защита за жертвите зад стените им. Превенцията на насилието в местата за институционална грижа е превенция на самата институционализация.

За да предотврати дискриминацията и виктимизирането на хора с увреждания, които понастоящем живеят в институционална грижа, държавата трябва да гарантира, че потребителите имат достъп до подкрепата на техните приятели, семейство и професионалисти отвън, които не са в конфликт на интереси и които могат независимо и обективно да отстояват правата и интересите на лицето.

⁷⁸ Насилието става публично достояние през 2018 г., единствено заради конфликт между лица от персонала на груповия дом. Скандалът беше отразен по всички национални медии: <https://www.mediapool.bg/potresavashto-nasilie-v-dom-za-detsa-i-mladezhi-s-uvrezhdaniya-v-gabrovo-news274594.html>. В крайна сметка нито една от жертвите не беше конституирана в нито едно от производствата, нито една не получи правосъдие, обезщетение или дори извинение. Вж. повече в Раздел 6 по-долу.

⁷⁹ Случаят стана публичен, заради проактивността на роднините на жертвите. Вж. повече информация тук: <https://nova.bg/news/view/2021/10/08/342217/съмнения-за-насилие-в-дом-за-възрастни-хора-в-софия-видео/>. Не се открива информация дали въобще са стартирани някакви наказателни производства.

⁸⁰ В този случай жертвата е 9-годишно момче с увреждане, приковано към леглото от друг обитател в същия групов дом. Той е бил прикован към леглото цяла нощ, въпреки че когато по-късно са разпитани, персоналет заявява, че не е видял нищо. Според заключение на медицински експерти, имало е голяма вероятност пръстите на момчето да бъдат ампутирани, вследствие на инцидента. Информация за случая е налична на: <https://btvnovinite.bg/predavanja/tazi-sutrin/v-socialen-dom-dete-e-s-tezhki-naranjavanja-sled-vrazvane.html>. Няма информация дали е образувано наказателно производство.

⁸¹ На 22 ноември 2021 г. избухва голям пожар в институция за възрастни хора. 9 обитателя на дома умират. Вж. повече информация по случая на: <https://nova.bg/news/view/2021/11/22/347505/голям-пожар-в-старчески-дом-жертвите-са-девет-видео/>

Интервю с две жертви на насилие, които живеят в резидентна услуга:

След като се местят в защитеното жилище започват да имат проблеми с един от потребителите там. *„Той ни беше направо като сянка...прекали и това за нас беше незащитено жилище.“*

Това продължава цяла година. Персоналът знае за това, но не прави нищо по въпроса. Интервюираните казват на персонала, но им отговарят, че този човек е болен и те не могат да направят нищо по въпроса. Спомнят си какво са им казали от персонала: «...че е с психично увреждане и не ги разбираше нещата» и че те били нетолерантни. «Трябва да бъдете по-търпеливи.»“

Интервюиращият пита дали са подали сигнал в полицията и те казват, че не са се сетили за това и че са подавали сигнали за всички инциденти до персонала.

Няколко пъти повтарят, че липсва подкрепа (от страна на персонала) в развиването на умения за независимост и че ако те (интервюираните) са развили такива, то се е случило заради личностните им качества.

Медицински модел и предразсъдъци

В друга част от случаите, жертвите на престъпление с какъвто и да е вид ментално увреждане не се приемат за надеждни свидетели. Това, което често се случва, е в ранен етап на полицейското разследване да се даде експертно становище от психиатър, който обикновено стига до заключението, че поради увреждането си, лицето не е в състояние да възприема обективно случилото се. Експертното заключение обикновено се базира на медицинската документация за лицето и на това, което е теоретично известно за диагнозата и доколко тя е съвместима с ролята на свидетел. Веднъж експертът да потвърди, че жертвата на престъплението не може да бъде надежден свидетел, на това лице повече не се разчита като източник на доказателства на нито един етап от наказателното производство. И нещо може би още по-важно – лицето автоматично се изключва от лично участие, в която и да е фаза на наказателното производство, не само като свидетел, но и като жертва на престъплението.⁸² В същото време не съществува механизъм, който да позволи на жертвата да обжалва изключването ѝ. Нашето изследване разкрива, че понякога хората с увреждания, жертви на престъпление, биват изключвани дори без експертно заключение на психиатър, а въз основа на моментното предположение на полицаи по време на разследването, че лицето „не изглежда надеждно“.

Интервю с районен съдия:

„...а той е адекватен...може да води разговор и то съвсем съответен на ситуацията, в която се намира...Това го казвам, защото беше изразено мнение, че той няма да бъде разпитван, предвид заболяването му, че не би могъл въобще да дава достоверни

⁸² От адвокатската практика на авторите на този доклад, вж. още казуса в Раздел 6 по-долу

показания за случилото се. Това някак си беше априори заключено от единия от лекарите от болницата, който беше разпитван като свидетел...В: Т.е. не е имало и експертиза за това? О: Не. В: Просто мнение? О: Да... той (пострадалият) беше изключен като източник на информация.“

Интервю с наказателен адвокат:

Що се отнася до свидетели изключването може да стане и без експертиза – полицията на момента преценява, че няма да включи някой човек в производството. Те започват да установяват кои са свидетелите – виждат човек с увреждане и автоматично предполагат, че не може да се разчита на него, че може да им създаде трудности и просто решават да не го разпитват. Освен ако някой друг свидетел не е споменал, че той/тя (човекът с увреждане) е бил там (*на мястото на престъплението*). Тогава полицията трябва да го разпита.

Интервюираният дава пример с пътно-транспортно произшествие: полицията пристига на мястото на инцидента, има лице с увреждане, което се мотае там, и те априори не го вписват в нито един протокол, защото: *„не е видял, не е чул, абе, изглежда не е много добре човекът (използвайки полицейски жаргон).“*

„Това го казвам, само за да подчертая, че може би има някаква трудност такива хора да участват в наказателни производства, било като пострадали или по друг начин. И може би заради това не ми се е налагало да ползваме тълковник.“

„...не мога да намеря специфична уредба, където например да казва, че...процесуално-следствените действия трябва да се съобразяват, ако в тях участват лица със специфични нужди.“

Друго още по-тревожно явление е, че способността на хората с увреждания, жертви на престъпление, да бъдат свидетели или да преживеят въобще нещо се поставя под въпрос по начин, който автоматично би означавал, че всяко последващо становище или разследване относно вредите, които жертвата е претърпяла в резултат на престъплението, биха били силно презумптивни.

Интервю с районен съдия:

“...наследник на починал при пътен инцидент, един от наследниците, беше дете с увреждане и там първоинстанционният съд беше приел, че тъй като е с увреждане, не може да търпи вреди от смъртта на своя родител.“

Най-значимият от всички проблеми се основава на подобни дълбоко погрешни схващания и това е именно значителният брой престъпления срещу хора с увреждания, които остават неразпознати. Не само от професионалистите в системата, но и от жертвите и техните семейства.

Интервю с човек с психосоциално увреждане, жертва на сексуално насилие:

Тя споделя с психиатри в психиатричната болница за сексуалното насилие срещу нея. Те не са могли да кажат кое е било истински спомен и кое – халюцинация, само написват в епикризата ѝ: *“жертва на физическо, психологическо и сексуално насилие”*. Докторите не са приложили допълнителни методи, нито дори са обсъждали алтернативни средства, чрез които да проверят дали тези спомени са истински. Тя лично смята, че не ѝ вярват.

„Обясни ми как са ме обърнали на проститутка без да го знам и са изкарвали пари от това.“

Някой от нещата, които са я карали да прави, са се случвали, докато е била в психиатричната болница. Никой в болницата дори не е заподозрял, че ѝ се случват такива неща.

Тя казва на майка си за случилото се, но майка ѝ мисли *„че е от лекарствата, понеже сменяхме терапия тогава“*. Отново, майка ѝ обяснява всичко с диагнозата – *„Пуста болест... тази, значи психоза моята, аз не се оправдавам с нея толкова, колкото се оправдават те.“*, *„Просто им изнася - тя е болна и толкова.“*

Тя никога не си е мислела да подава сигнал в полицията за това, което се е случило. [...] *„Никога не съм си представяла, че това е престъпление, за да се оплача.“* Не е знаела как би могла да го докаже и се е страхувала, че ще я нарекат *„проститутка“*, *„луда“*, *„стигмата, знаеш“*.⁸³

Подкрепящи специалисти

Би могло да се каже, че напоследък се забелязва някакъв вид напредък в законодателството. С приемането на Закона за хората с увреждания през 2019 г. подкрепеното вземане на решения беше въведено за първи път в нашето законодателство и то обвързано конкретно с достъпа до правосъдие на хората с увреждания. Съгласно новите разпоредби, всяко лице с увреждания, което изпитва затруднения при вземането на правно обвързващи решения, включително в съдебно производство или друга правна процедура, има право на мерки за подкрепено вземане на решения. Мерките включват социални интервенции, при които, съгласно закона, професионалистът, извършващ интервенцията, трябва да има доверителна връзка с лицето в нужда.⁸⁴

⁸³ От интервю с човек с психосоциално увреждане, жертва на сексуално насилие

⁸⁴ Чл. 65-67 от Закона за хората с увреждания, достъпен на: <https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2137189213>

Новият закон въвежда за първи път задължение за обучения на специалистите в съдебната система, включително и на полицейски служители, за това как да работят с хора с увреждания. Не открихме информация дали такива обучения вече са провеждани или се планират.

Далеч не е ясно как тези нови разпоредби ще бъдат приложени на практика. Все още няма достатъчно допълнителна регулация, нито съдебна практика по повод приложението. Правосъдната система, включително съдилищата, изглежда не са обучени и им липсва като цяло подготовка за това как да прилагат разпоредбите за подкрепено вземане на решения. В нашата работа сме срещали няколко организации, фокусирани върху насилие, основано на пола,⁸⁵ които имат практика да осигуряват подкрепящо лице, което да придружава жертвата на престъплението, по време на всички разпити. По правило подкрепящото лице е експерт, обикновено психолог, който е изградил доверителна връзка с жертвата на престъплението и чиято цел е да помогне на жертвата да се чувства по-уверена и по-силна по време на производството. Възможно е да има повече организации с подобни практики, но като се има предвид, че липсва публично достъпна информация, а и че сме чували за тези услуги в хода на нашата работа като адвокати в сферата, предполагахме, че ако има такива други организации, те вероятно работят с малък брой жертви, на ограничени места.

Ефективната комуникация с хора с увреждания е от решаващо значение, ако искаме те да бъдат чути, разбрани и да имат достъп до правосъдие, и ролята на посредниците/ комуникационните специалисти е фундаментална в тази връзка. Такива специалисти по комуникация са в състояние да установят и валидират комуникацията с хора с увреждания. Тяхната роля трябва да бъде независима и отделена от ролята на подкрепящото лице. Докато комуникационният специалист има задължение да подпомага осъществяването на ефективна комуникация между жертвите на престъпление и специалисти от системата, подкрепящото лице по-скоро създава доверителни отношения с лицето с увреждане, жертва на престъпление, и му помага да упражни правата си по по-последователен и успешен начин. Подкрепящото лице не следва да поема повече задължения от това да изгради и поддържа доверителна и подкрепяща връзка с жертвата на престъпление. Идеята за този вид подкрепяща връзка беше развита в Законопроекта за физическите лица и мерките за подкрепа⁸⁶, въпреки че до момента този закон не е приет от парламента.

Интервю с директор на организация за подкрепа на жертви:

Професионалистите от кризисния център се опитват да помогнат като самите те присъстват на разпита. Искат от разследващите да ги допуснат, в повечето случаи успяват, въпреки че има съпротива. Интервюираната си спомня, че е присъствала на разпити, където разпитът е невъзможен – начинът, по който се задават въпросите, е неразбираем, като в такива случаи тя се е случвало да действа като преводач.

„Това не е законово регламентирано“ (предоставяне на подкрепа в комуникацията с органите)

⁸⁵ Директорът на една от тези организации беше интервюиран по проекта

⁸⁶ Законопроектът за физическите лица и мерките за подкрепа, достъпен на: <https://www.parliament.bg/bg/bills/ID/44032>

„...възмездие и справедливост тук има най-малко, точно при тези тежки случаи, защото те касаят жертви, които са с увреждания (...много често ментални увреждания) и те не са благонадеждни свидетели – те могат да дадат някакви показания в рамките на досъдебното производство, но в съдебна фаза, особено тогава, когато има едни добри адвокати, а то обикновено е така – едни мастити адвокати имат отсрещната страна...веднага се атакува благонадежността им като свидетели и на практика всичко пада...“

„Това си е...липса на достъп до правосъдие.“ (във връзка със сексуалните престъпления, трафика на хора по отношение на жени и момичета с увреждания)

Интервюиращата споделя един разговор, който е имала с разследващ полицай, който е казал, че практиката е такава, че когато те видят, че става въпрос за жертва с увреждания, просто приемат, че техните думи „не струват“ и въобще не ги вземат под внимание. Понякога дори не си правят труда да вземат показания, освен ако този човек няма зад гърба си организация, която да защитава правата му.

Интервюиращата разказва, че преди години са направени т.нар. „сини стаи“ за децата, за да може да бъдат разпитвани на сигурно и щадящо място и пита дали има подобна практика що се отнася до възрастните с увреждания. Отговорът е, че такава практика на този етап няма в България.

Интервюиращата споделя свое наблюдение, че много специалисти обикновено казват: *«Човекът не разбира (когато се касае за хора с трудности в общуването)»* „...имам въпрос – дали наистина той не разбира, или ние него не го разбираме? И как всъщност оттук насетне правим така, че да можем да се разберем?“

Интервю с разследващ полицай:

Относно включването на други специалист в комуникацията, той се сеца за: *„единственият случай на тълковник беше за глух човек веднъж, психолози за деца и преводач за чужденци.“* Той обяснява нуждата от посредници, доколкото ще помогне много и разследващите *„няма да се чудят дали е нужно нещо специално на човека или не.“*

В допълнение към очертаните подкрепящи роли и въз основа на нашия опит в работата си с хора с увреждания, които са жертви на престъпление, сме склонни да вярваме, че присъствието на човек, избран лично от лицето с увреждане, би било друго полезно улеснение. Този човек може да бъде приятел или роднина, или някой друг, в чието присъствие лицето с увреждане се чувства в безопасност и подкрепено, спокойно и склонно да разговаря. Начинът, по който си представяме това да работи, е лицето с увреждане, жертва на престъпление, да бъде свободно да избере някой, който да го придружава по време на която и да е процедура от наказателното производство. Директивата на ЕС за правата на жертвите на престъпление в своя чл. 3 (3) говори за тази роля във връзка с правото на жертвите да разбират и да бъдат разбирани. За жертви на престъпление, които са хора с увреждания, придружаващото „лице по избор“ следва да се мисли като някой с още по-голямо значение.

6. Отказан достъп до правосъдие: кратък казус за това как хората с увреждания, жертви на престъпление, са невидими и безгласни

В началото на 2018 г. избухна публичен скандал, след като в медиите изтекоха видеоклипове, показващи насилие над хора с увреждания.⁸⁷ Лицата в тези видеоклипове са вербално и физически малтретирани от персонала на груповия дом, в който живеят. Сред различните производства, които бяха образувани по повод видеоклиповете, имаше и заведено дело за дискриминация. Комисията за защита от дискриминация беше всъщност първият орган, който публично заяви, че действително има нарушение, и скоро след това стартира дело за дискриминация, като се самосезира. Производството протече по-бързо от обикновено и Комисията за защита от дискриминация определи извършителите за виновни за дискриминация, заедно с директора на груповия дом като отговорен за управлението му. На всеки от тях беше наложена малка парична санкция.

Така или иначе, нито една от жертвите не участва или беше представлявана по време на производството, въпреки явния им интерес в случая в качеството на жертви и обитатели на дома, срещу който се води делото. Освен това, някои от жертвите имаха за настойник същия директор, който беше обвинен и по-късно признат за виновен за дискриминацията. В крайна сметка на жертвите на тези престъпления беше отказан достъпът до правосъдие и не им беше дадена възможност да участват в производството или да представят своята страна на случилото се. Ако правата им бяха уважени, те следваше да могат да направят това.

Екипът от адвокати, работещи по случая, сред които са и авторите на този доклад,⁸⁸ решиха да заведат отделен иск пред Комисията за защита от дискриминация, настоявайки за достъп до правосъдие на жертвите, като се осигури прякото им участие в производството и се назначат особени представители, каквото е изискването на закона в подобни случаи на конфликт на интереси.⁸⁹

В жалбата си те настояваха още за провеждане на по-широко разследване, включващо предполагаемите извършители и преките жертви, както и тези, които са били свидетели на насилието. Комисията за защита от дискриминация отхвърли жалбата, поради липса на правен интерес, а съдилищата отхвърлиха на същото основание последвалото обжалване.

През следващите години екипът от адвокати сезира всички възможни институции в България – включително съдилища, прокуратура, служба за закрила на детето, отделите за социално подпомагане, общини и т.н., настоявайки жертвите да получат истинско правосъдие. През 2021 г., като последно усилие, адвокатите поискаха личен достъп до жертвите, за да им разяснят правата, искайки разрешение за това директно от директорите на резидентните

⁸⁷ Повече за медийния скандал и фактите, разкрити в различните медийни разследвания и репортажи, вж. тук:

<https://btvnovinite.bg/bulgaria/kmetat-na-gabrovo-uvolnena-e-direktorkata-na-dom-hrizantema.html>

<https://bntnews.bg/bg/a/nasilie-nad-detsa-s-uvrezhdaniya-v-dom-khrizantema-v-gabrovo>

<https://nova.bg/news/view/2018/01/25/205099/първият-сигнал-за-насилие-над-деца-в-дом-хризантема-е-от-октомври>

⁸⁸ Имената на другите адвокати: Цветелина Маринова, Мирослав Моравски и Владимир Мирчев. През 2022 г. те, заедно с други експерти, създадоха неправителствена организация – „Независима експертна мрежа - НИЕ“, базирана в гр. София, България.

⁸⁹ Конфликтът на интереси се разбира най-общо като ситуация, в която интересите на дадено лице си противоречат по начин, че това противоречие може да засегне обективния изход от ситуацията.

услуги, където жертвите живееха. Целта на екипа беше да получат евентуално пълномощни и да станат техни адвокати. Смисълът беше да се осигури начин гласовете на жертвите да бъдат чути от правосъдната система, така че те да имат достъп до правосъдие, в съответствие с правата им на жертви. В резултат, на адвокатите беше разрешен достъп до една от жертвите, която след медийния скандал беше преместена в друга институция. На екипа беше обещана възможност да се среща с жертвата толкова, колкото е необходимо, за да установи добра комуникация с нея и да получи пълномощно. И все пак, след едва две срещи на адвокатите отново беше отказан достъп до жертвата с обяснението, че общината не желае да се замесва в политически конфликт.⁹⁰

Психиатрично-психологическите експертизи, извършени в рамките на полицейското разследване, стигнаха до заключението, че и трите жертви не са надеждни свидетели, заради техните увреждания. Вследствие на това, те бяха официално изключени от наказателното производство. Или, по-точно, не бяха допуснати да участват лично в наказателното производство, техните мнения и чувства не бяха взети под внимание или дори не бе мислено, че съществуват въобще.

Ето по този начин хората с увреждания са превърнати в „невидими“ за системата на наказателното правосъдие, макар и правосъдието да се търси, за да се поправят неправдите, извършени срещу тях като жертви.

⁹⁰ Това беше казано от зам. кмета лично на един от адвокатите

7. Основни констатации, заключения и препоръки

Като общ коментар, системата на наказателното правосъдие в България изглежда не признава специфичните нужди и права на хората с увреждания, особено когато лицето е жертва на престъпление. За начало, думата „увреждане“ не е включена в нито една национална разпоредба, касаеща наказателното правосъдие.

В контекста на проекта бихме казали, че почти не съществува законодателство или политика, които да признават специфичните комуникационни нужди на човек с увреждане, жертва на престъпление. И както показва нашето изследване, практиката не е по-различна. Професионалистите в системата на наказателното правосъдие и дори тези, които регулярно контактуват с хора с увреждания, нямат както разбирането, така и подготовката за това как да подкрепят правата на хората с увреждания, които са станали жертва на престъпление. Има малък брой изключения, като например някои центрове, предоставящи подкрепа на жертви на трафик, които жертви често имат психосоциални или интелектуални затруднения, и подкрепата на тези лица е част от ежедневната работа на тези центрове. Но те са изключението и макар и добри, такива практики трудно оказват влияние, предвид реалността в страната.

Най-обезпокоителното явление е, че не се сигнализира за много от престъпленията срещу хора с увреждания. Една от причините за това е, че престъпленията срещу хората с увреждания често не се разпознават като такива. Понякога малтретиращи, нехуманни и сегрегиращи практики са считани за единствените възможни спрямо човека с увреждане. Например, на хората с увреждания често се отказва правото да работят или да живеят независимо. Те са лишавани от свободата си в резидентните услуги или психиатричните болници, или са обект на медикализация и т. н. Предразсъдъците и слабото обучение на професионалистите в сферата са едната страна на проблема.

Друг проблем е липсата на услуги, реално базирани в общността. Това води до големия брой хора с увреждания в страната, които са силно зависими от лицата, които се грижат за тях, особено тези, които са настанени в резидентни услуги. Има и хора под запрещение и такива, които живеят в общността и за които се грижи някой роднина. При всички тези случаи липсата на алтернативна подкрепа превръща полагащите грижа/настойниците в животоподдържащ фактор за човека с увреждане, някой, без когото те не биха могли да направят нищо, практически и правно. Това ниво на съвместно съществуване често води до взаимоотношения на насилие, които може да са трудни за разпознаване като такива, а в случаи, когато грижещият се/настойникът е самият извършител, се поражда конфликт на интереси. Всички тези проблеми създават среда на малтретиране, нехуманно и унижително отношение и тези обстоятелства и фактори следва да бъдат част от дискусията за това как наказателното правосъдие да се адаптира за хората с увреждания.

Барьерите за взаимодействие с външния свят също не трябва да се пренебрегват. Хората с увреждания се сблъскват с недостъпността на обществената инфраструктура, включително на помещенията в полицията и съда, както и липсата на процедурни улеснения. Лицата, настанени в резидентни услуги, трябва да преодолеят допълнителната бариера да получат разрешение от персонала да напуснат услугата, като обикновено им се налага да дават обяснения къде отиват, с кого и защо.

В тези случаи сигнализирането за престъпление на практика зависи, по една или друга причина, от полагащия грижи или настойника. Дори и да не са извършители на престъплението, те обикновено нямат подготовката и информацията как да разпознаят престъпление, как да сигнализират за него и какви последици могат да очакват. Неефективните механизми за избягване на повторно виктимизиране и отмъщение правят страха на жертвата от извършителя друг фактор за големия брой престъпления, за които не се сигнализира.

Медицинският подход към увреждането също изиграва своята роля в проблема. Много често промени в поведението на човек с увреждане, жертва на престъпление, които нормално биха могли да бъдат тяхната реакция спрямо преживяното престъпление, се приписват на увреждането или диагнозата им и в много случаи се третират медицински. Същият подход засяга по-нататък и разследването, ако за престъплението изобщо бъде сигнализирано. Хората с увреждания, жертви на престъпление, често биват изключени от наказателното производство, тъй като се смята, че са по-скоро ненадеждни източници на информация и тежест за процеса, отколкото ключови участници. Оценката на тяхната надеждност обикновено се извършва от психиатър под формата на назначена експертиза. Способността на жертвата да бъде свидетел и да преживява емоционални последици от престъплението често се оценява по презумптивен начин, базиран в по-голямата си част на теоретичните познания (а в много случаи по-скоро на предразсъдъци) за диагнозата и въз основа на медицинската документация за лицето. Оценката на степента на травмата и емоционалните вреди, претърпени от човека с увреждане, жертва на престъпление, се базира на абсолютно същия подход, което може автоматично да компрометира квалифицирането на инцидента като престъпление. И нещо повече, дори когато се прави официална оценка, специфичните нужди от подкрепа на хората с увреждания, жертви на престъпление, включително по отношение на комуникацията с тях, не са обект на разглеждане.

Пропуски могат да бъдат идентифицирани на различни нива. От законодателна гледна точка може би най-значимият дефицит от всички е, че думата „увреждане“ не се споменава никъде в българското наказателно законодателство. Въпреки че вече има добро ниво на регулация по отношение на правата на хората с увреждания, наказателното законодателство не прави връзка с тези разпоредби по начин, който признава специфичните нужди на хората с увреждания, жертви на престъпление. От друга страна, новото законодателство за първи път регламентира подкрепеното вземане на решения като средство за подпомагане достъпа до правосъдие на хората с увреждания. Въпреки това, подобни разпоредби могат да останат на хартия, както са и досега, освен ако отговорните за тези политики не осъзнаят, че подкрепеното вземане на решения изисква добра система от услуги, базирани в общността, или поне правилното разбиране за тези услуги. Обучението на специалисти, които конкретно да предоставят услуги за подкрепено вземане на решения, също може да бъде някакво начало.

Предвид всички тези погрешни схващания и недостатъци в нормативната уредба, ефективната комуникация с хората с увреждания изпълнява още по-ключова функция в правосъдния процес. В този смисъл основна констатация и препоръка на нашето изследване е, че нашата наказателно-правосъдна система се нуждае преди всичко от посредници/комуникационни специалисти, които да подпомогнат и валидират комуникацията с хора с увреждания, жертви на престъпление. Това биха били експерти, които могат да „преведат езика“ на човека с увреждане, жертва на престъпление, за да се разбере наистина какво е преживял и колко е пострадал.

Следва обаче да се отбележи, че задоволяването на специалните комуникационни нужди на хората с увреждания, жертви на престъпление, е само част от процеса, целящ включването им в наказателното производство. В тази връзка бихме също препоръчали на всеки човек с увреждане, станал жертва на престъпление, да бъде изготвяна индивидуална оценка на нуждите му от подкрепа, за да се подпомогне ефективното му участие във всички съдебни и извънсъдебни процедури. Излишно е да казваме, че наред с горното, професионалистите в правосъдната система трябва да получат подходящо обучение, за да могат на първо място да разпознават кога е необходим посредник и индивидуална оценка.

Накрая бихме искали да споделим едно допълнително наблюдение по отношение на конкретен недостатък на Директивата на ЕС за правата на жертвите на престъпление, който засяга правата на жертвите като цяло. Това е неясната дефиниция за „жертва“, която е копирана в българското наказателно законодателство. Начинът, по който е формулирана дефиницията, създава объркване относно момента, от който лице, преживяло престъпление, следва да се счита за „жертва“. Може да се тълкува така, че статут на жертва се предоставя, само след като се докаже, че деянието е престъпление. В такъв случай обаче, ще има празнина във времето, в която основни права на жертвата няма да бъдат зачитани. Следователно това, което е от решаващо значение в случая, е преразглеждане на дефиницията, така че на жертвата да се гарантира достъп до правата ѝ на жертва от момента на предполагаемото престъпление.